

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелзэн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

№ 77
(19708)
2023 чылдың
октябрь 11
среда

Хүннүң үнери — 06:59
Ажары — 17:59
Хүн дурту — 11:00

Садар өртээ
хостуг

12+

Ёзулуг улуг белек болган

Материалды 3-кү арындан номчуур.

/ Чингис СААЯНЫҢ тырттырган чуруу.

База катап бензин...

Бензин, солярка дээш өске-даа кывар-чаар чүүлдер өртектерин өйлээр талазы-биле хоойлу-дүрүм Россия Федерациясында амга чедир хүлээп алдынмаан...

/ 3-кү арында

Чажыт ышкаш узун орук

Тайна Хойлаараковна Хертектиң амыдыралы өремелиг кадык дег чаа-гай болбаан — назынының дургузунда, шынап-ла, көрбээн чүвези чок, көдүрбээн хөңзэ чок кижиле болгай...

/ 9-ку арында

1078

дөрбелчин метр чаа культура төвү
"Спутник" микрорайонда ажыттыгган.

Уруглар
эмнелгезиниң
тудуу

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг Россияның кадык камгалал сайыды Михаил Мурашко-биле видео-харылзаа таварыштыр республиканың уруглар эмнелгезиниң тудуунга хамааржыр айтырыгларны чугаалашкан.

Баштайгы төлевилелде тудугнуң чамдык чүүлдеринге даштыкыга бүдүрген инженер материалдарын ажылгаары көрдүнүп турганындан, амгы үеде ол болдунмас апарган. Ынчангаш регионалдык Кадык камгалал яамызы документини эде кылгаш, катап чөлшээредип, күрүнө экспертизаны эрттиреринче катап чорудар деп шийтирилээн.

Владислав Ховалыг республиканың уруглар эмнелгезиниң чаа оран-савазының тудуунче эдилгелер кириеринге бүрүн билишкенин, тудуг ажылдарында деткиишкенин федералдык сайыт Михаил Мурашкодан алган.

Ийи тала тургустунган байдалдан үнер чаңгыс аай шийтирени тыпкан. Оран-саваның кадык кызырары эң таарымчалыг арга ол деп бодалга келгеннер. Ындыг болзажок эмнелгениң шөлүн кызырбас болганнар. «Амгы турар эмнелге тудуглары-биле кады ол бүдүн эмнелге комплекси апар» — деп, Владислав Ховалыг демдеглээн.

Регионалдык Кадык камгалал яамызының эде кылган төлевилелинге күрүнө экспертизаның түңнели келир чылдың февральда болу бээр.

Төлевилел езугаар аңаа 150 орунуг эмнелге туттунар, регионалдык Кадык камгалал яамызы ынаар республиканың 1 дугаар эмнелгезиниң уруглар кезер салбырын көжүрерин планнаан.

Ыраккы суурларда
чаарттынган ном саңнары

/ Республиканың удуртукчузу ном саңында.

Бо хүннерде Мөңгүн-Тайга кожуунуң Мугур-Аксы биле Бай-Тайга кожуунуң Кызыл-Даг суурларда амгы үенин-биле септеп, чаарттынып дериттинген библиотекаларның ажыдышыкыны болуп эрткен.

Республика Баштыңы Владислав Ховалыг ажыл-агый аайы-биле Мөңгүн-Тайга кожуунга чорааш, ном саңының ажыдышыкына киришкен. «Культура» национал төлевилел шугуму-биле ажиттынган объектилер суур чонунуң чүгле культурлуг дыштаныр чери эвес, а аңгы-аңгы бөлүктөргө социал айтырыгларын шийтирилээринге ужуражылга шөлү болу берген.

«Культура» национал төле-

вилелдиң «Культура хүрээли» федералдык төлевилел боттанылгасы-биле модельдиг муниципалдык библиотекалары тудар талазы-биле федералдык мөөрейге тирилген чедип алгаш, ном саңнары чаарттынган.

— Мугур-Аксы суурнуң школары Ооржак Чанчы-Хөө аттыг чаарттынган библиотекага хостуг үезин амырап эрттирип турарлар. Специалистер уругларны номчулгаче хаара тудар дээш, чаа аргаларны ажылгап, мультимедийлиг система-биле ажылды күштелдирериниң курстарын эрткен. Назы-хар барымдаалабайн, кижилер бүрүзү-биле ажылдаар шупту байдалдар ында тургустунган. Чаарттынган культура точказы ажиттынганы-биле мугур-аксыжыларга байырым

чедирдим — деп, Владислав Ховалыг Мөңгүн-Тайга чораан соонда бижээн.

Мугур-Аксының библиотека фондузу 2200 ажыг экземплярга немей долдуртунган. Оран-саваның 50 хире хуузу кадык байдалы кызыгаарлыг кижилерге таарымчалыг кылдыр дерээн. Библиотекаже кирер черни алгыдып, кыдындан туттунар туткуушту быжылгаан. Өрээлдер аразын тепкиш чок кылдыр кылган. Караа көрбестерге «чугааланып турар» номнар дыңнаар тифлофлешплеерлерни саткан.

Ном саңы суурнуң хей-ниити ажылының идепкейлиг кижикчизи, чүгле культура-чырыдышыкының эвес, а социал угланышыкының ажыл-чорудулганы база чорудуп турар.

Библиотекада мультимедийлиг болгаш информастыг технологияларны киригенинден кожуунуң улуг-биче чонун хаара туткан номчулга төвү апарган.

Бай-Тайга кожуунуң Кызыл-Даг библиотекасын эде чаарткан соонда, чон-биле инновациялыг аргаларны ажылгап ажылдаар хей талаалыг ажыл-чорудулгалыг төп болу берген. Амгы үениң хей талаалыг ажыл-чорудулгалыг ном саңындан чогуур информацияны кончук дүрген тып ап болур. Оон аңгыда, кадыкшылы кызыгаарлыг номчукчуларга бүгү-ле байдалдарны таарыштырган. Караа көрбестерниң үжүк-бижи-биле үндүрген номнар, тыва чогаалчыларның тыва дылда аудиомомнары фондуда немешкен.

Номчукчуларга эптиг болур кылдыр аңгы-аңгы булуңнарга чарган: дыштаныр болгаш номчуттунар черлер, номнар шыгжамыры, болуушкунуг, уруглар медээлериниң, хандырылга булуңнары база мультимедийлиг зона.

Библиотеканы чаарткан соонда, аңгы-аңгы төлевилелдерни ажылдадыры планда кирген. Аныктарга «Библиотека база бис», «Төөгү сенден эгелээр» чурт-шинчилел төлевилели, элээдилерни номчулгаче хаара тудар, өөредилгениң шынарын бедидер, профугланышыкының төлевилелдер бар.

«Культура» национал төлевилелдиң «Культура хүрээли» федералдык төлевилел боттанылгасы-биле республикада ам чаа үениң 15 модельдиг библиотекалары ажылдап турар. Келир чылын модельдиг библиотекалар тударынче республикадан 11 чагыг кирген.

2025 чылдың планынче кириер

/ Уран чүүл школазының тудуунда.

Тываның Баштыңы Мөңгүн-Тайга кожуунга сургакчылаан соонда, уран чүүл школазының башкыларының боттарының күжү-биле тудуп эгелеп алганы тудугже федералдыг акшаландырышыкыны хаара тударының аргазын тывар дугайында бодунуң арынында дыңнаткан.

«Тура-соруктуг, сагыш-сеткили кезээде аарып чоруур чаңгыс чер чурттугларывысты кезээде деткиксээр мен. Амгы үениң өртектөринге дүүштүр объектиниң төлевилел-смета документтерин эде кылып турар. Федералдыг деткимчеге идегеп турар бис» — деп, Владислав Ховалыг бижээн.

Мугур-Аксы суурнуң кыдында уругларның уран чүүл школазы 1984 чылда туттунган. Ында ийи чүс ажыг уруглар өөренип турар. 13 угланышыкында билиглерни берип, национал хөгжүм херекселдеринге ойнап өөредип турар. 18 башкы школада ажылдыг. 2020 чылда школаның башкылары суур ортузунда шөлге уран чүүл школазының таваан куткаш,

ханаларын тудуп үндүрген. Владислав Ховалыг ара соксаан тудугну көрүп четкен. Республиканың Культура яамызы федералдыг акшаландырышыкыны чедип алып дээш, бүгү-ле чүүлдерни улаштыр кылып даалганы алган.

Тываның Баштыңы Мугур-Аксыга чорааш, көдээ девискээрлерни комплекстиг хөгжүдериң федералдыг программазы-биле эреңгей туттунган культура төвүн хынаан. Владислав Ховалыг ийи чыл бурунгаар кээп чорааш, чаа тудугда четпестерни чайладырын негээн. Тудугнуң эрткен чылын сугга алзыпкан оң талакы шалазын кайы хире көдүргениң көргөң. Ол ышкаш кырын септээнин база хынаан.

«Ийи чыл бурунгаар кожуунга кээп чорааш, техниктиг чедир кылдынмаан ажылдарны эде кылып даалганы берген турган мен. Ам шупту ажылдар кылдынганын көрдүм. Кырындан суг дамылаар черлер, сугга алзыптар участоктары септээн. Оон аңгыда, сценаны элээн улгаттырып каан-дыр» — деп, Тываның Баштыңы социал четкилерде бодунуң арынын да бижээн.

Келир чылын хеп солуур, будуттунар өрээлдерге кирер эжики аңгылаар, тудугну немей тударын чедип алып.

/ ТР-ниң Чазаның парлалга албанының медээлери.

Чиңгис СААЯНЫҢ тырттырган чуруктары.

| тудуг шуулганы |

Кады ажылдажылга дугуржулгазынга атты салган

Кызылга эрткен III Тудуг шуулганының түңнел хуралында Тываның эрге-чагыргазы-биле «Россияның Ажаалга банкызы» ПАН кады ажылдаарының кол чүүлдерин тодараткан документиге атты салганнар. Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг биле Ажаалга банкызының Сибирь банкызының Красноярск салбырының удуртукчузу Антон Милютин дугуржулганы быжыглаан.

— Хей аал чурттаар бажыңнарны комплекстиг тудар улуг инвестиция төлевилелдерин боттандыраарына бистиң республиканың

экономикага болгаш социал күчүзүн хөгжүдөр дээш, Ажаалга банкызы-биле кады күженишкениннеривисти каттыштырдымыс. Тываның чурттаачы чонунун садып алыр арга-шинээн ханды-рар чиигелделиг ипотека программаны кириер дээн регионалдыг эрге-чагырганың бот-идепкейин федералдыг чазактың деткээнинин түңнели — бо документиге — деп, Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг чаа чарган керээниң уjur-утказын айткан.

Чуртта амгы чиигелделиг ипотека программаларының кол күүседикчизи болур Ажаалга банкызы ол

программаларның киржикчизи шупту регионнар-биле, ооң иштинде Тываның эрге-чагыргазы-биле, идепкейлиг кады ажылдап турарын Антон Милютин сагындырган. Республиканың чурттаачыларына чылда 2 хуу ставкалыг чиигелделиг чээли программаны кириер соонда, чурттаачы чон ортузунда ипотека программаның хереглелдин улгатканын банк демдеглээн.

— Кижилерниң амыдырал байдалын экижидеринге, шынарлыг тудугларга, девискээрлерни сайзырадырынга сонугалдыг бис — деп, Ажаалга банкызының удуртукчузу демдеглээн.

Ол-ла кезээ Тываның

Чазаа, Ажаалга банкызы база «Өлчей» тускайжыттыг тудуг» КХН-ниң чигине директору Оскал-оол Кысыгбай үш таланың дугуржулгазын чарганнар.

Кызыл хоорайның девискээрин комплекстиг хөгжүдери база ону чаагайжыдары, инфраструктураны комплекстиг хөгжүдериңе кады ажылдаары, хоорай хүрээлениниң шынарын экижидери база чаа ажылчын олуттар тургузарын деткири — дугуржулга чорудуу-биле чарган кады ажылдажылганың кол сорулгалары.

Үш тала Кызыл хоорайның Спутник микрорайонунга хей аал чурттаар үш чуртталга бажыңының комплекстиг тудуунун улуг инвестиция төлевилелин боттандыраарына күженишкенин каттыштырар. Ат салган дугуржулга езугаар, 2023—2029 чылдарда төлевилелди боттандыраар.

III тудуг шуулганының төңчү кезээнде «Чылдың тудугжузу» мөөрейниң түңнелдерин үндүргөн. Мөөрейниң бир дугаар тиилекчизи «Восток» КХН болган.

TR-ниң Чазааның парлагга албанының медээзинден.

Чигис СААЯНЫҢ тырттырган чуруу.

Хлеб өртээ кичээнгейде

Чурттаачы чоннун эң-не хереглелдиг чеми — хлеб, ооң өртээ октябрь 10-дан тура өскөн. Чылдагааны чүдөл деп айтырыгга TR-ниң көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем сайыды Алдай-Мерген Ховалыг хариылаан.

/ TR-ниң көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем сайыды А.-М. Ховалыг.

— Бир ай бурунгаар бо айтырыгны хлеб бүдүрүкчүлери биле сайгарып чугаалажып турган бис. Ынчан хлеб бүдүрүкчүлериңиң садыгларга дугаар өртээ 31 рубль кылдыр продукциязының бот-үнезин тургускан. Ол дээрже эң-не хереглелдиг I сорттун, 600 грамм килдиг хлеви-дир.

Хлеб бүдүреринге эң-не кол продукт — далган. А Тывада далган бүдүрүп турар 3-ле дээрбелиг бис. Ол дээрбелерниң продукциязы республикага четпес. Ынчап кээрже хлеб бүдүрүкчүлери албан-биле сонгаартан далган садып алыр апаар. Минусинск, Абакандан Алтай далганын садып эккеп турар. Бо чылын Алтай крайда агаар-бойдустан ниити байдалының аайы-биле тараа-быдаазының дүжүдү эвээш болган. Ынчангаш далганның өртээ бичии өзе берген. Ооң чылдагааны-биле бистиң хлеб бүдүрүкчүлери дүүн хлеб өртээн өстүргенин дыңнаткан. Бөгүндөн эгелеп хлеб өртээнге 2 рубль немешкен. Ынчап кээрже садыгга хлебти 33 рубльга дугаарга, садыгның ээлери 10—15 хууну немеп алырлар. Ынчангаш октябрь 10-дан тура хлебти садыгларга 37—38 рубльга садар. Бир эвес ол өртекти өстүрүп алган садыглар турар болза, бис баргаш, албан-биле хыналданы кылыр апаар бис.

Бир шоодай далганның (хлеб кылыр I сорттун далганы) 1200 рубль турган болза, ам 1400—1450 рубль чедир улгаткан, а шынары эки далганның өртээ оон-даа улуг болур дээрзин сайыт дыңнаткан.

«Чүгле Кызыл хоорайда 30 ажыг хлеб бүдүрүп турар пекарнялар бар. Олар-биле ай санында бо айтырыгны сайгарып, чугааны кылып турар бис» — деп, Алдай-Мерген Алдандайович чугаалаан.

/ Алдынай СОЯН.

Буян ООРЖАКТЫҢ тырттырган чуруу.

База катап бензин...

Бензин, солярка дээш өске-даа кывар-чаар чүүлдер өртектенин өйлээр талазы-биле хоойлу-дүрүм Россия Федерациясында амга чедир хүлээп алдырмаан, оларны өртектени нефтини сордуруп тып, ону кывар-чаар материалдар кылдыр болбаазырадып турар компаниялар кандыг өртектени тургузарындан хамааржыр деп билишкени Тываның чурттаачыларының чамдызының аразында ам-даа хевирлеттинмээн. Ынчангаш өртектелугадырга-ла, эрге-чагырганы шүгүмчүлээр чүүл оон үнүп турар.

Россияда экономикага уjur-дузалыг хоойлулар политикага чылдагааннар-биле база хүлээп алдынып тургулаан. Чижээлээрже, 1993 чылда Россияның Президентизиниң соңгулдаларының мурнуу чарында социал-экономикага байдал кончуг берге, шахтерлар боттарының эрге-ажыктарын камгалаарын күрүнениң удуртулгазындан негеп, шыңгыы политикага күш апаар хире боорга, Борис Ельциниң 934 дугаарлыг «Хөмүр-даш үлетпүрүндө бай-

далды турумчудар талазы-биле хемчеглер дугайында» Чарлыгына хөмүр-даштың болгаш оон болбаазырадып тыпкан продуктуларның өртээн хостуг (рыноктуг) деп доктааткан. Ол чарлык эң ылаңгыя чурттаачы чонга дыка аар социал-экономикага согулган болган.

Нефтиден болбаазырадып бүдүргөн бензин ышкаш кывар-чаар чүүлдерниң өртектени база хоойлу-дүрүм езугаар өйлөттинмейн, чурттуң ниити экономика-зынга-даа, чурттаачы чоннун амыдырал-чуртталгазынга-даа эки эвес салдарлыг болуп турары ол.

Россияның нефть компаниялары боттарына ажык-кончаа тып алыр дээш, даштыкы чурттарже хей нефтини үндүр садарын кызыгаарлаар, чурт иштинге кывар-чаар чүүлдерни дыка улуг эвес өртектел-биле садарына оларның сонугалын бедидер сорулга-биле «демпфер механизми» арганы РФ-тиң Чазаа 2019 чылдан тура ажыглаан. Ооң уткасы мындыг, бир эвес нефть компаниялары чурт иштинге бензин дээн ышкаш өске-даа кывар-чаар чүүлдерни элээн хөйну садып, өртектени дыка аартатпас болза, РФ-тиң бюджетинден дотация акшаны оларга тус-

кайлап берип турган. РФ-тиң бюджетинден компанияларга «демпфер акшазы» бээрин соксадыптарга, 2023 чылда нефть продуктуларын Азия чурттарының рыноктарында үндүр садарын компаниялар көвүдеткеш, иштиги рынокка эвээжеткен. Ол чылдагаан-биле бензин өртээ бо чылдың ийиги чартында өзүп эгелээн.

Нефть продуктуларын чурт иштинге садып-саарарының өртектенин кудуладыр сорулга-биле Россияның Чазаа чурт иштинге нефть продуктуларын көвүдөдир, оларның өртээн өйлээринин механизмин ажыглаарын Президент В. Путин Чөөн чүк шуулганына чугаалаан. Ол дээрже «демпфер механизмин» база катап ажыглаары, даштыкы рынокке үндүр садарын өске-даа аргалар-биле кызыгаарлаары чадавас деп эксперттер санап турар.

Россияның удуртулгазы ол аргаларны ажыглап эгелээн чадавас — кывар-чаар чүүлдерни мөөңнеп садар рынокта бензин өртээ 20 хуу чедир кудулаан. Улуг эвес хемчээлдиг кылдыр мөөңнеп садар рынокта база кывар-чаар материалдар өртээ чиигеп эгелээн.

Монополияга удур феде-

ралдыг албанның Тыва Республикада эргелелиниң сөөлгү дыңнадылгалары езугаар, Тывада база кывар-чаар чүүлдер өртээ кудулап эгелээн. Бо неделяның эгезинде байдал-биле алырга, 92 марканың бензин өртээ 1 литрде 62 рубль хире, 95 марканы — 64,90, солярканы — 79,21 рубль.

Тывага кывар-чаар чүүлдерниң өртээн дыка өзери болдурбазына, TR-ниң Чазааның ап чоруткан хемчеглери база салдарлыг болган. Бензин кудар станциялар ооң өртээн улгаттырбазын дээш, республика бюджетинден оларга акшатөгерику дузазын чедиргени кывар-чаар материалдар аажок улгадыр чоруун болдурбаан.

Кывар-чаар чүүлдерни бүдүрүп үндүрүп, мөөңнеп садып турар нефть компаниялары-биле дорт харылзааларны Тываның Чазаа тургузуп эгелээн. Ооң бир чижээ, Кызыл хоорайда Тиелелгениң 75 чыл кудумчуда «Роснефть» бодунуң кывар-чаар чүүлдер станциязын тудуп эгелээни. Бо аргалар база республикага бензин, солярка өртектенин улгадырының кризистерин шыдажып эртеринге дузалыг болур.

/ Ш. ЛОПСАН.

Ажаап-тежээр дузалакчы

“Улуг салгал” федералдыг төлөвилелдин угланышкыны-биле “Ажаап-тежээр дузалакчы” («Помощник по уходу») деп программаны Кызыл хоорай биле Кызыл кожуунда 2023 чылдың сентябрь 1-ден боттандырып эгелээн. Ол программаның кол сорулгазы – кады кошак, боттары азыранып шыдавас улуг назы-харлыг кижилерни болгаш 18 хардан өрү назылыг инвалидтерни доктаамал ажаап-тежээриниң системазын тургузары.

Бо системаның ылгалдыг чаа чүүлү – дуза херек кижилерни социал ажилдакчылар боттары илередип тып, оларга ажаалда-тежээлдениң кандыг болгаш чүү хире дуза херегин тодараткаш, доктаамал болгаш узун хуусаалыг ажаалда-тежээлдени чедирери. Ол кижилер боттары чүү хире шимчеп, хүн бүрүде чуртталгага боттары азыранып шыдаарындан оларга чедирер социал дузаның хемчээлин болгаш хевирин тодарадыр. Бир эвес улуг назы-харлыг кижилер азы инвалид боду шимченип шыдаар болза, социал дузаның хемчээли болгаш хевирлери бир аңгы, а шимчеп шыдавас болза, ажаап-тежээриниң аргалары янзы-бүрү боор. “Ажаап-тежээр дузалакчы” программага улуг назы-харлыг болгаш инвалид кижилерни ажаап дузалаар талазы-биле тускай белеткелди эрткен социал ажилдакчыларны хаара тудар. Дуза херек кижилерниң бажыңнарынга олар барып ажаап-тежээр азы стационар хоргадап черинге тургускаш, доктаамал социал дузаны чедирер.

“Ажаап-тежээр дузалакчы” деп программаның “орук картазы” ёзугаар инвалидтер тергелери, даянгыштар, эът-кеш оюлганнарын белен тывылдырбас кудустар дээш өске-даа тускай дериг-херекселдерни түр када ап болур болгаш оларны солкурунуң пунктуларын база тургузар.

Назылап кыраан болгаш инвалид кижилерни ажаап-тежээринге өөредир халас курстарга өөренир күзелдиг кижилерни республиканың “Деткимче” хоргадап төвү бүрүткеп турар. 2023 чылдың төнчүзүнге чедир 154 кижини “Ажаап-тежээр дузалакчыларга” өөредип белеткээрин планнаан. Кызылда медицина колледжинге сентябрь 11–19 хүннерде 26 хамааты социал дуза херек кижилерни ажаап-тежээриниң курузунга өөрөнгөш, “Ажаап-тежээр дузалакчыны” шынзылганын холга алганнар. Бо курска шигээдип алган билиглер кырып назылаан азы инвалид ада-иелиг, ажы-төлдүг болгаш төрөлдөрлүг кижилерге дыка ажыктын арга-дуржулга көргүскөн.

Социал дуза ылап-ла херек хамаатыларны, оларга дузалаар күзелдиг кижилерни илередип тыварынга интернетте социал четкилер база ажыктыг болган. Чижээлээрге, Чойган-оол биле Чодураа би-чиизинде өскүс арткаш, аңгы-аңгы өг-бүлелерге азырандыга барганнар. Чойган-оолдуң амыдырал-чуртталгазы бергедээн дугайында Чодураа социал четкилерден номчуп билип алган. Шак ынчаар олар бот-боттарыны тычып алганнар. Украинада шериг операция үезинде Чойган-оол аар балыглаткан, оон аңгыда документилерин база чидирген. Чойган-оол Таңды ко-жуунда бажыңныг-даа болза, буттары чок артып каан кижиге чааскаан чурттаары берге болу берген. Ынчангаш да-

йынчыны бажың-интернатче чорудар дугайында чугаа-даа үнүп турган. Чойган-оолду Чодураа Чөөн-Хемчик кожуунда өг-бүлезинче апарган.

“Улуг салгал” федералдыг төлөвилелдин угланышкыны-биле ам дээрзинде Кызыл хоорай биле Кызыл кожуунда боттанып эгелээн “Ажаап-тежээр дузалакчы” программа республиканың шупту кожууннарынче калбарып, Чөөн-Хемчик кожуунда Чойган-оол биле Чодураага кадыг-бергелерни ажып эртеринге дузалаар деп идегеп болур.

“Ажаап-тежээр дузалакчы” программа бүгү республикага негелдеген апары Тывада кижилерниң янзы-бүрү социал байдалындан, оларның кожууннар, хоорай-суурлар аразында аргыжып турарындан база дыка хамаарылгалыг. Эрзин кожууннуң чурттакчызы, бир буду чок улуг назы-харлыг эр кижилер Кызылга тояап, үнер-кирер чери чок чоруп туруп берген. Оон кадыкыны болгаш амыдырал-чуртталгазының байдалын шинчилеп көргөш, инвалидти “Деткимче” хоргадап төпке кирип каарга, аңаа турар хөңнү чок болгаш, “Деткимче-ден” дезипкен. Ол эр кижини база катап дилеп тыпкаш, Эрзин кожуунда оон төрөэн суурунда төрөлдөргө чедирер деп социал камгалал органнары шийтирилээн. Сентябрь 30-де ону Эрзин кожуунга чедирген. Улуг назы-харлыг кижини кожуунда хоргадап черинге киригеш, ону эмнеп, азырап турар. Бо

кижиге хамаарыштыр бир янзы социал камгалал хевир алыр апар-дыр. Хар-назыны улуг, кадыгы багай-даа болза, арага-дарыга сундулуг, тоянчы чуртталгага чаңчыгып калган хамаатыларга социал дуза чедирери эң берге ажыл.

Кызыл хоорайда ко-жууннардан келген, тоянчы амыдыралга чаңчыгып калган кижилер-биле ажылды мэрия оларның чурттап турганы кожууннарын социал камгалал органнары-биле кады чорудуп турар. Ынчалза-даа ол ажыл дыка берге – тоянчыларны оларның суурларынга өртеп-баглап каар эвес. Кижиниң амыдырал-чуртталгазы, кадыкшылы оон бодундан база дыка хамааржыр.

“Улуг салгал” федералдыг төлөвилелдин угланышкыны-биле “Ажаап-тежээр дузалакчы” деп программаның негелдези ёзугаар дуза херек кижилерни социал ажилдакчылар боттары илередип тывар ужурлуг.

Амгы үеде Кызылдың мэриязының социал органнарының хыналдазында чурттаар чери чок элээн хөй тоянчылар бар. Оларга социал дуза көргүзериниң берге талазы – олар боттары хоргадап черинге турар хөңнү чогу, тояап чоруп каары. Чижээлээрге, 2-ги бөлүктүн инвалиди Гомбоева “Деткимче” хоргадап черинге турарындан шуут ойталаан. Дузадан боду ойталаан инвалидке кан-дыг арга-биле дузалаарыл? Гомбоевага чаа инвалид терге садып бээриниң айтырыын Социал камгалал фондузу шийтирилеп турар.

Кызылда “Альфа” садыг-ның чоогунга тояап чоруп турган Селиванов дээрзинге 3-кү бөлүктүн инвалиди шынзылганы, пенсия акшазы алыр эргени Кызылдың мэриязының социал ажилдакчылары кылдырып берген соонда, ол чиде берген. Селивановту Ачинск хоорайда база дилеп турар.

Арага-дарыга сундулуг, тоянчы кижилер Кызылда корум-чурум байдалын нарыыдадып, чамдыктары кем-херек-даа үүлгедип каан боор. Кочетов кудумчуда 97

Назылап кыраан болгаш инвалид кижилерни

ажаап-тежээринге өөредир халас курстарга өөренир күзелдиг кижилерни республиканың “Деткимче” хоргадап төвү бүрүткеп турар. 2023 чылдың төнчүзүнге чедир 154 кижини “Ажаап-тежээр дузалакчыларга” өөредип белеткээрин планнаан.

дугаар бажың чоогунга тояап чоруп турган кижилер бичии ажы-төлгө шорлур, бажыңнарын соңгаларының шилдерин-даа буза шааптар. Ол кижини полиция ажилдакчылары түр када тудуп хоругдааш, оон социал байдалын тодарадыр ажылды чорудуп эгелээн. 97 дугаар бажыңның чурттакчылары ол тоянчының катап чедип кээринден коргуп турарлар.

Кижилерге шактап, хонуктап чиик өртөккө хөлезилеп турар Кызылда квартиралар хоорайда социал байдалды, корум-чурумну нарыыдады берген. Пролетарская кудумчузунда бир бажыңга 15 бичии өрээлдерни Куулар деп хамааты хөлезилеп турган. Ол өрээлдерниң бирээзинге өлүрүкчү үүлгедип болган.

Чажырып хөлезилеп турар өрээлдерлиг квартиралар, бажыңнар дугайында Кызылдың мэриязынга 2-11-17 дугаарлыг телефон дамчыштыр дыңнадырын хоорайның эрге-чагыргазы дилээн. Хөй дыңнадырлар Тыва эки турачылар кудумчузунда 26 дугаар бажыңда квартирага хамаарыштыр кирген.

“Ажаап-тежээр дузалакчы” программаның негелдериниң бирээзи — дуза херек кижилерни социал ажилдакчылар боттары илередип тывары. Үстүнде чижектерден безин бо программаның “шөлү” делгем, аңаа ажилдаары белен эвестир.

/ Ш. МОҢГУШ.

Кызыл-Мажалыкта Улуг салгалдың харылзажыр төвү ажыттынган

Барыын-Хемчик кожууннуң төвү Кызыл-Мажалыкта Улуг салгалдың харылзажыр төвү ажыттынганын чагырга чери дыңнаткан.

Россияның Социал фондузунуң Тыва Республикада салбыры төптүн аалчыларынга биче ном саңнарын, дыштанылга булуңнарын, интернетче үнер компьютерлерни аңгылаан.

Төптү улуг назылыг кижилер аразында харылзажырынга, саң-хөө болгаш компьютер билиин бедидеринге идиг бээр кылдыр ажыткан.

Культура албан черлери, социал камгалал эргелелдери, хөй-ниити каттыжышкыннары, эмнелге организациялары темалыг беседаларын, лекцияларны болгаш мастер-класстарны эрткир турар. Оон аңгыда, аргыттынар, даараныр, аъш-чем кылыр мөөрейлер, делгелгелер, селгүүстээшкн болгаш экскурсиялар база болуп турар.

Буурул баштыглар онлайн-банкыларны ажыглаарын, бузурукчуларны билип алырын, акша-хөреңгизин айыыл чок болдурарын билип алыр аргалыг.

/ ТМГ Медээлер.

| ОРУК АЖЫЛДАКЧЫЗЫНЫҢ ХҮНҮНГЕ УТКУШТУР |

Солун экскурсия

(Фоторепортаж)

Тываны анаа эвес "дугуйлар кырында республика" деп адай берген. Чүге дээрже республиканың иштинге болгаш оон дашкаар ажил-херек-даа, аян-чорук-даа аайы-биле чүгле автомобиль транспорту-биле Тываның чурттакчылары аргыжып турар. Тывада үш өг-бүлениң бирээзинде-ле автомобиль бар.

Тыва "дугуйлар кырында" республика болгаш, ооң девискээрин муң-муң километр узун оруктар аргы шыва алган. Ол оруктарны тудуп, оларны хайгаарап, септеп турар кижилер – орук ажил-агыйының ажилдакчылары. Орук ажил-агый ажилдакчызының хүнүн 2023 чылда октябрь 15-те бүгү Россияга демдегледип эрттирер. Професионал байыр-лалынга уткуштур орукчулар солун чүүлдерни эрттирип, боттарының нарын болгаш белем эвес ажилы-биле Тываның чурттакчыларын таныштырып турарлар.

Дүүн, октябрь 10-да, Тыва Республиканың күрүнө лицейиниң 6 "Б" класының өөреникчилери орукчуларга аалдап барып чорааннар. "Восток" тудуг ниитилелиниң орук материал-

дарының шынарын хынаар лабораторияның начальнигиниң оралакчызы Анна Анисимова болгаш "Тываавторук" күрүнө албан чериниң орук шынарын болгаш конторолунуң килдис начальниги Вячеслав Саны-Хоо олар лабораторияга орук тудуунга хереглеп турар материалдарның шынарын канчаар хынап турарын тайылбырлап чугаалап бергеннер. Орук материалдарын холдарында тудуп, оларның дугайында солун чүүлдерни уруглар, оолдар билип алганнар.

Кызыл хоорайда политехниктиг техникумнун башкызы Сергей Белоусов ТР-ниң Күрүнө лицейиниң 6 "Б" класының өөреникчилерин Колхозная кудумчуда чаартыр тудуп турар орукка чедирип, орукка чоруурунун дүрүмнеринге хамаарыштыр айтырыг-хары мөөрейни эрттирген. Кудумчуга шимчээшкенин дүрүмнерин багай эвес билирин лицейниң өөреникчилери көргүскен.

Экскурсиялап чораан оолдар, уругларның шуптузунга орукчулар чигирзиг белектерни берген.

/ Ш. МОҢГУШ.

Авторнун тырттырган
чуруктары.

/ Тываның Чазааның Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Олег Лукин, Тере-Хөл кожууннун Төлээлекчилер хуралының даргазы Аян Дудуп.

Арыг-силиг девискээр дээш ...

Республика чергелиг "Тыва Республиканың кожууннар аразында чаагайжыдылга, ногаанчыдылга болгаш арыг-силигнни тудар талазы-биле ажилдарны тергийн чорудуп турар эң-не эки албан чери" деп мөөрейни түңнээн. Ук мөөрейге Тере-Хөл кожуун киришкен, "Эң-не эки чаагайжыттыг кожуун" деп номинацияга 2-ги черге төлөптиг болуп, 500 муң рубль-диң сертификадын, коммуналдыг ажил-агыйга чугула херек, тракторга кожар арыглаашкын херекселин болгаш бензин-биле ажилдаар генераторну белекке алганнар. Чедери берге ыраккы кожуун боорга, Тере-Хөл кожууннун шаңналын орук муңгашталбаанда чедирип алзын дээш, эртежик тыпсып турары бо.

Ол ышкаш ук номинацияга Шагаан-Арыг хоорай тиилекчи болган. 3-кү, 4-кү черлерни Барыин-Хемчик болгаш Тес-Хем кожууннар чаалап алган. "Эң-не эки чаагайжыттыг кожуун" деп номинацияга Таңды кожууннун Кочетов суур тиилээн. Ийиги черге Улуг-Хем кожууннун Эйлиг-Хем суур төлөптиг болган. Үшкүзүн Өвүр кожууннун Дус-Даг суур чаалап алган. Оон аңгыда, мөөрейге киришкен кожуун бүрүзүнге эки киришкени дээш, тус-тузунда шаңналдарны тыпсыр.

Тере-Хөл кожууннун Төлээлекчилер хуралының даргазы Аян Дудупка мөөрейниң дипломун болгаш шаңналын Тываның Чазааның Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Олег Лукин байырлыг байдалга тывыскан. Шак мындыг техника ылаңгыя ыраккы Тере-Хөл кожуунга кончуг ажыктыг болур дээрзинге ооң бүзүрели улуг.

"Боттарының чурттап турар девискээрлерин болгаш долгандыр турар байдалды экижидери-биле шак мындыг мөөрейни республикада эрткен чылдан тура эрттирип турар. Бо чылын кожууннар болгаш чурттакчылыг черлер аразында 2 номинацияны тургускан. Тиилекчилерни илери-биле тускай комиссия

ажылдаан. Шаңналдарны база кожууннарга ажыктыг болзун дээш, анаа эвес шилээн" – деп, Олег Лукин чугаалаан.

Тере-хөлчүлөр боттарының төрөөн чер-чуртунга аажок ынак болгаш, кудумчуларының арыг-силини чүгле эрге-чагыргадан эвес, а чурттакчы чондан база хамааржырын билип турар дээрзин кожууннун Төлээлекчилер хуралының даргазы демдеглээн.

"Республиканың Чазааның эрттирип турар бүгү-ле мөөрейлеринге бистиң кожуунувус кончуг идепкейлиг кирип турар. Ынчангаш Тере-Хөл кожууннун сайзырап, дыштанылга парктарының, уруглар ойнаар шөлчүгештериниң, аныктар сесерлииниң, "Мен Кунгуртугга ынак мен" деп стелланың тургустунган чылдагааны-даа ол. Чурттакчы чон үргүлчү арыг-силини тудуп турар. Бок аштап, субботниктер эрттирери биске чаагай чаңчыл апарган" – деп, Аян Дудуп чугаалаан.

Тере-хөлчүлөрнүн белекке алган техниказы кончуг-ла херек үезинде келгенин ол демдеглээн. Кунгуртуг суурда чаа туттунган уруглар садында, школада болгаш эмнелгеде амгы үениң негелдези ёзугаар септиктерни салган. Оларны ажылгалче кириер дээрже,

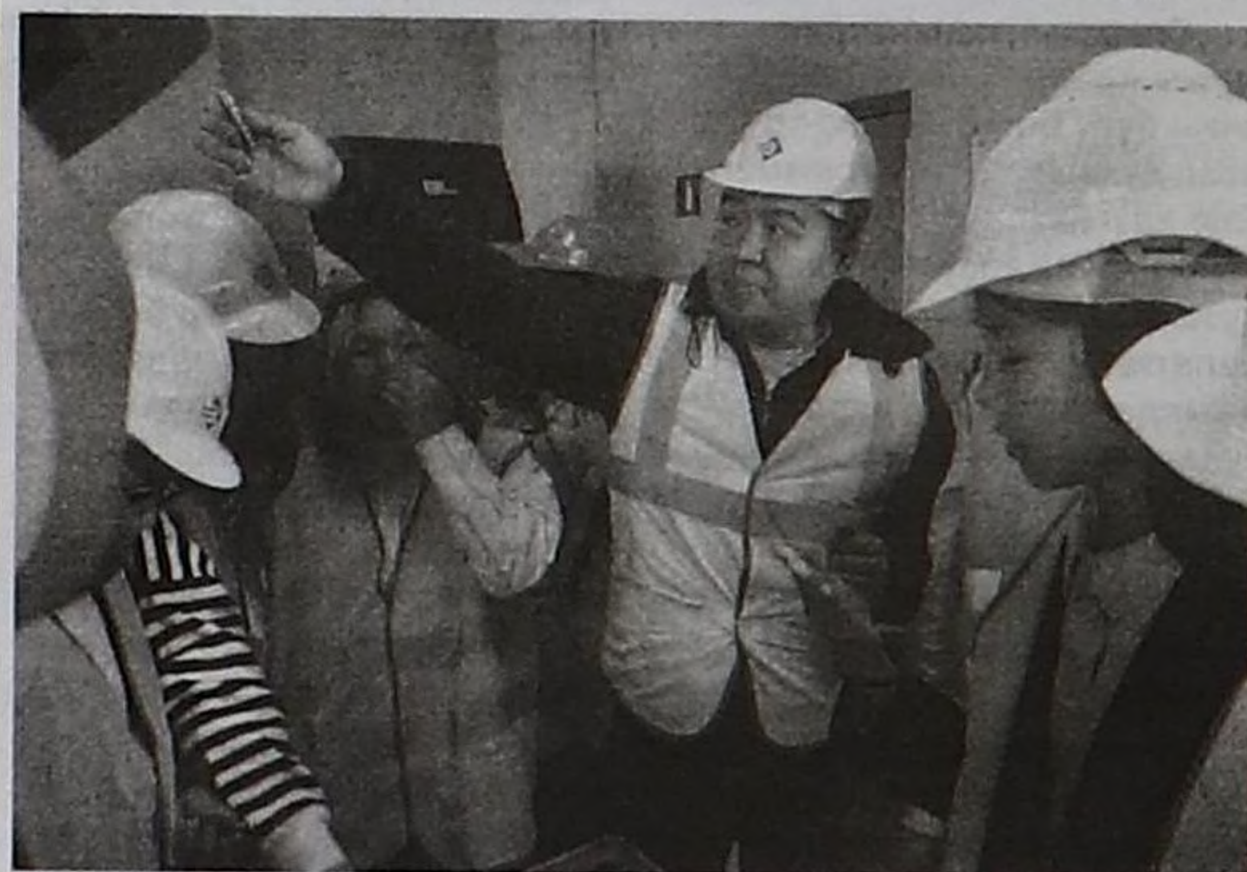
арыглаар херексел четпейн турган. Ынчангаш ук техниканы чогуур үезинде белекке бергени кончуг эки дээрзи билдингир. Чаа алган техниказын Кунгуртуг суурга бүдүн-бүрүн чедирери-биле "Урал" маркалыг автомобиль манап турар.

Кожуунда ниитизи-биле кылдыганы ажилдар хөй. Улугдаа, биче-даа чонга дыштанырынга болгаш ойнаарынга таарымчалыг черлерни кылып, эрги бажыңнарны чаартып, кудумчуларны хевир кириер дээш оон-даа өске.

"Тыва Чазакка, ында ажилдап турар кураторларывыска, Тываның Баштыңы Владислав Ховалыгга, Чуртталга-коммунал ажил-агый яамызынга Тере-Хөл кожууннун чурттакчы чонунун мурнундан бисти деткип турары дээш өөрүп четтиргенивисти илередип турбис" – деп, Аян Дудуп чугаалаан.

Чуртталга-коммунал ажил-агый сайтыды Мерген Мынын-оол мындыг мөөрейлерни эрттирип турары эки түңнелдерни көргүзүп эгелээн демдеглээн: "Эрткен чылын бо мөөрейни эрттиргениниң түңнелинде, кожууннар аңаа киржир дээш, аажок кызып турар болган. Ынчангаш бо чылын база катаптаарын шийтирледивис. Эрткен чылгызынга бодаарга, кожууннарда байдал ындыг дүрген эвес-даа болза, чоорту экижи чоруп олурары билдинип турар. Кожуун чагыргалары-даа, чурттакчы чон-даа боттарының девискээрлериниң арыг-силини дээш, кызып турары көскү-дүр. Аңаа, шынап-ла, өөрүвес аргазы чок".

/ Чыжыргана СААЯ.
Чингис СААЯНЫҢ тырттырган чуруу.

| ОКТЯБРЬ 10 — БҮГҮ-ДЕЛЕГЕЙНИҢ УГААН-МЕДЕРЕЛ КАДЫКШЫЛЫНЫҢ ХҮНҮ |

Чедир удуп, дыштанмаска...

/ Республиканың психиатрия эмнелгезининг клиниктиг психологу Д. ДЕМЧИК.

Бүгү-делегейниң угаан-медерел кадыкшылының хүнүн 1992 чылдан эгелеп октябрь 10-да демдегеп эрттирип турар.

Психиктиг (угаан-медерел) кадыкшыл дугайында тайыл-бырлап бээри-биле ТР-ниң Кадык камгалал яамызының штаттан дашкаар психологу, Республиканың психиатрия эмнелгезининг клиниктиг психологу Диана ДЕМЧИК-биле чугаалаштывыс.

— Психиктиг кадыкшыл деп чүл, Диана Дегутовна?

— Кижиниң бодунуң бүгү арга-шинээн ажыглап, амыдыралда сагыш-сеткилдин дүвүрелин алып эртип, үрө-түннелдиг болгаш чедишкенин ажилдап база бодунуң амыдыралынче үлүг-хуузу кирип турар чедишкенин байдалды психиктиг азы угаан-медерелдин кадыкшылы дээр. Шак мындыг кадык угаан-медерел кижиниң бодунга-даа, ниитилелге-даа эки болгаш келир үениң үндезини болур.

— Кандыг кижини кадык угаан-медерелдиг дээр-рил?

— Угаан-медерели кадык

кижи бүгү чүүлдерниң үргүлчүлелдин, доктаамал болурун бодап, миннип, ол ышкаш бодунуң даштыкы болгаш иштиги делегейинге таарзынып, бүрүнү-биле хүлээп билир уjurлуг.

— Мага-боттуң кадыкшылын быжыглаарын билир бис. А угаан-медерелдин кадыкшылы эки болзун дээш, баш удур чүнү кылырыл?

— Кижиг бодунуң психиказын кадык тутар деп бодаар болза, дараазында дүрүмнерни сагыыры чугула:

- хүн чурумун болгаш шын чемненилгени сагыыр;
- күш-культурага хандыкшыыр;
- өг-бүлө, эш-өөрү, коллегалары болгаш төрелдери-биле чагай сеткилдиг хамаарылганы тургузар;
- социал нормаларга, дүрүмнерге болгаш хоойлуларга дүүштүр бодун тускайлаң алдынып, доктаамал хыналдага тутар;
- бодунуң амыдыралын, ажил-чорудулгазын планнап, оларны амыдыралга боттандырып өөренир;
- амыдыралыга өскер-

лишкениннер болурга, байдал аайынче таарыштыр бодун алдынар. Кижиниң психиктиг кадыкшылын тодарадырда, ооң хөгжүлдезининг чадазын, салгал дамчып келген демдектерин болгаш культурлуг делегейин көөр апаар.

— Ниитилелдин угаан-медерел талазы-биле кадыкшылын быжыглаары-биле силерниң талаңардан кандыг профилактиктиг хемчеглер чоруттунуп турарыл?

— Школаларда болгаш өске-даа өөредилге черлеринде, кадык камгалал, социал, шажын-чүдүлгө адырларында албан черлери ада-иелерниң болгаш ажы-төлдүн мурнунга тургустунуп келир нарын айтырылганын иитипирлээринге дуза кадар янзы-бүрү профилактиктиг программаларны тургузуп, чогуур ажилдарны чорудуп турар. Ук программаларның кол сорулгасы — чонну угаан-медерел талазы-биле кадык амыдыралга өөредир. Ол ёзуугаар хөгжүлдениң психологиязын эки билип алырыңче угланган лекцияларны, дискуссияларны организаптап эрттирип турар.

— Ол программаларның дузазы-биле кандыг кижилерге дуза кадып турарыл?

— Угаан-медерелинде онза хажыдышкыннарлыг, мага-бодунда кандыг-лабир кемниг болганындан кадык кызыгаарлыг азы амыдыралының байдалы нарын өг-бүлөлөргө психологтун дузазы кончуг чугула. Ынчангаш ол программалар-биле чогуур дуза хереглээн кижилерге дузалажып турар бис.

— Кижиниң угаан-медерел кадыкшылын кандыг специалист хынаарыл?

— Угаан-медерелдин кадыкшылын хынап, билип алырда, чаңгыс специалист эвес, а психиатр, невролог,

психолог дээш оон-даа өске хөй-хөй эксперттер херек.

— Угаан-медерел аарыглары канчап тыптып келирил?

— Кижиниң угаан-медерели кадык бе дээрзин хынаарда, эң кол билип алыр уjurлуг чүүлүс — ооң демдектери.

Бир дугаарында, уйгу-дыжывыс. Удуп чыдар үевисте мага-бот дыштанып, күш кирер. Кандыг-бир чылдагаан ужун эки дыштанып шыдавайн турар болзувусса, ол дугайында боданыр уjurлуг бис. Кандыг чылдагааннар-биле дыш чедишпезил:

Бирээде, хүн чурумун сагывайн, азы шуут ол чокка чурттап турар. Эртеденнерниң шинчилеп турары-биле алырга, кижиниң дыштанып, күш кирип алырынга 8 шак чедер. Ынчалза-даа кижиг бүрүзү аңгы болур: чамдык улуска хүнде 6—7, а өскелеринге 9—10 шак херек. Ийде, кажан кижиг удуп шыдава азы багай удур апарганда, бис, тускай эртемениң эмчилер, шинчилээр апаар бис.

Ийи дугаарында, кижиниң мага-бодунуң чиик ажилдаары. Угаан-медерелдин күш-шыдалы төнерге, мага-боттуң ажилдаары база баксыраар: шылаачал апаар, муңгараппеңгерээр, кылыктаныр, ажылынга кичээнгей чокталыр, ажилдаары оожумнаар. Ооң түннелинде, чем чиир хөөнү баксырап, бажы аарып, хан базышкыны көдүрлүп, чүрек согуушкуну дүргедеп болур.

Эки удуп дыштанып албас болзувусса, угаанның күш-шыдалы баксыраар. Ооң түннелинде психиктиг азы угаан-медерел аарыгларынче шилчип болур. Ындыг байдалда специалисттерге баары кончуг чугула.

/ Чыжыргана СААЯ чугаалашкан.

Чурукту архивтен алган.

Элээди үезинден кижизидер

Республиканың наркология диспансериниң улуг эмчизиниң оралакчызы Ульяна Биче-оол уругну арага ишпес кылдыр элээди үезинден тура кижизидерин тайылбырлаан.

Элээди үезинде уруг араганы эштериниң аразынга амзаптып болур. Ынчан арага ишкен соонда, эскериглери уттундурбайн артып калыр. Бир эвес бир дугаар араганы ишкен соонда, организмге багай салдарны эскерип каар болза, ону үр үе дургузунда сактып артып калыр. Кажан араганы ишкеш, хөглүг апаар болза, ынчан арагага чаңчыгып, келир үеде аңаа сундулуг кижиг апарып болурунун айылы бар.

Арага кижини түр када сула салдындырыпкан ышкаш болур. Кажан сергей бээрге, берге айтырылгар чиде бербээн болур. Ооң соонда база катап берге айтырылгардан дээр дээш, эзирик байдалче кириксей бээр. Кижилер шак ынчаар арагага чаңчыгып турар.

Ындыг байдалда чүнү канчаарыл?

Арага ишпезиниң өске аргаларын дилээр апаар. Өскээр чардыгып, өөрүшкүнү гормоннарын өөскүдөр херек. Бир эвес угаан ажылы кылып турар болза, күш-ажыл-биле бодун чардыктар азы спорт-биле өңүктөжир.

Театр, музей дээн ышкаш культурлуг черлер баарга, шылаанын чидирип, дыштандырыптар.

/ Кадык камгалал яамызының медээлеринден.

Стресси канчаар оожургадырыл?

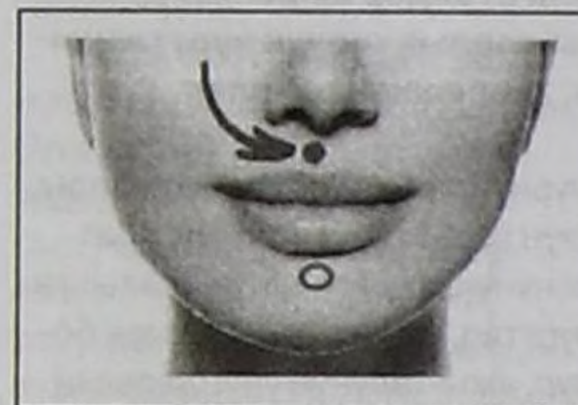
Бир эвес силер сагыш-сеткилдерниң дүвүрелинге күш четпейн турарыңарны билип каар болзуңарза, таптыг боданыры-биле сула салдынарын оралдажыры чугула. Бодунга дузалажыры-биле дараазында бөдүүн болгаш дээштиг аргаларны ажыглаарын эмчилер сүмелеп турар.

Соок сугдан ижер. Стресс дээрге организмниң де-

виденчиг байдалга удур туржуп турары. Суг организмде аргыжылганы өйлөп, дорт болгаш доора утказында организмни сериидедиптер. Сугну оожум, бичии-бичии пактар-биле иштишаан, кичээнгейни ынаар угландыра-га эки.

Үндүр-киир тынар. Стресс үезинде тыныжывыс кыскалап азы шуут тынмайн барганы ышкаш, туруптуп болур. Элээн узун кылдыр үндүр-киир тыныңар. Бол-

дунар болза, карактарыңар шимгеш, кайнаар-даа чардыкпайн, тыныжыңарже бүгү-ле кичээнгейиңерни угландырыптыңар. Киир тынып тургаш, кандыг-лабир чылыг, чырык, чагай агаар-биле долуп турар кылдыр сагыштаптыңар. А үндүр тынып тургаш, багай чүүлдер, сагыш-сеткил, бодалдар силерден куу азы кара ыш хевирлиг үнүп турарын сагыжыңарга чуруптуңар. Эрестиг шимченип

азы агаарлаптыңар. Базымнарыңар санап, тыныжыңар хайгаарап, адыштарыңар часкап, азы кандыг-бир кичээнгейиңерни мөөңнөптер шимчээшкиден кылыңар. Ынчан силерниң угааныңар багай бодалдардан чардыга бээр.

Бодуңарны массаптаптыңар. Адыштарны болгаш салааларны экидир нугуур. Стресси оожургадыптар точкалар үстүкү эриниң кырыкы болгаш адаккы эриниң адаккы кезээнде дап-дал ортузунда болур. Ол 2 точканы чаңгыстап азы иелдирзин деңге 2—3 минута дургузунда нугуур.

/ ТР-ниң Хөй-ниитиниң кадыкшылга төвүнүн медээлеринден белеткээн.

| ДЫШТАНЫКЧЫЛАРНЫҢ САКТЫШКЫНЫ |

Сенек аржааны онза-ла-дыр!

Тыва улустуң аржаанга чедип, ооң ыдык болгаш онза амданыг аржаан суун харамдыгып ижип, секпереп-сегип алып күзели-биле ооң илбилиг шоргаларына каксып, кадыкшылын экижидип ап турарын чай санында көрүп турар бис. Аржаан — тыва кижиге кезээде ыдыктыг, онза утка-шынарлыг, чараш ужуруларлыг, тускай сагыыр чурум-езулалдарлыг. Ол сөстүң төөгүзү бурунгу санскрит дылдан үнген, ыдык суг деп утканы илередип турарына бүрүнү-биле каттыжар бис. Моолдар, буряттар аржаанны «аршан», а кыргыстар «арашан» дээр.

Ыдык суглар-биле байлак Тыва чуртувуска чеже-чеже аржаанчылар кээп дыштанып турар чүве. Олар аржаан деп эргим сөзүвүстү хевээр адап, өөрүшкүзүн, магадалын та чеже кижилерге дамчыдып турар чүве. Ынчанмайн канчаар, өртээ турбас үневис — кадыкшылывысты быжыктырып, айдыс чыттыг онза агаарывысты өкпе-хөрээн долдур тынып, аарыг-аржыын арылдырып, өөрүшкү-маңнайлыг тарап чоруптарлар эмге тикчок болгай. Аржаанга кижичүгле аарыын сегидер эвес, а сагыш-сеткилин арыдар, тура-соруун күштелдирер. Чүс-чүс чаңгыс чер чуртугларывыс кадыкшылын быжыглаар сорулгалыг төрөөн черивистиң ыдык сугларына чалбарып чедер дээш, чайның таарымчалыг хуннериниң бирээзинде, аржаан быжып, онза күжүн дыштаныкчыларга харам чокка тарадып эгелээр-

ге, аъттаныптар болгай бис. Хөйүнү-чоннуң кожууннардан, хоорайлардан чедип, кадыкшылын экижидип, хей-аъдын бедидип, сеткил-сагыжын дыштандырып алып ыдыктыг аржааннары бистиң Тывавыста дыка хөй дээрзин чоргаарал-биле чугаалап болур бис.

Ындыг аржаанның бирээзи — найысылал хоорайывыстан ырак эвесте, Улуг-Хем кожууннуң улуг сууру Хайыракандан 8 хире километр черде кайгамчык чараш, ыдык суглуг «Сенек» аржаанының дугайында аңаа дыштанып, күш кирип алган хоочуннарның өмүнээзинден бо сактышкынны биждим.

Янзы-бүрү кожууннардан дыштаныкчылар келгеш, кадыкшылын быжыктырып, сүлдө-сүзүүн бедидип, аразында харылзажып, ойнаксанчыг оюннарны ханызы-биле билип ап, ие-бойдузувуска чалбарып дээш магалыг-ласолун, уттундурбас хуннерни ажыктыг эрттирген бис. Чылдан чылче дыштаныкчыларга таарымчалыг эки байдалды тургузуп турарына өөрүүр бис. Бо 2023 чылдың чайынында ол аржаанның дыштаныкчыларына Улуг-Хем кожууннуң Хайыракан аттыг кадыкшылы кызыгаарлыг улустуң бажың-интернаттың коллективиниң чон дээш сагыш човап, удуур-чыдар, дыштаныр черлерин аянчыдарынче улуг кичээнге салып турарына канчап өөрүвес боор. Станислав Серенот хүндүлүг башкывыстың тургузуп каан ыдыктыг Бурганын, чараш болгаш ханы уткалыг сүме-ужурларын номчуп, алдын хүнүвүстүң чы-

рык-чылыг херелдеринге амырап, салган саңывыска өргээн артыш, саржаавыстың, ак кемивистиң чаагай чыды, эки сеткил-биле баглан кадактарывыс-биле ханы хүндүткеливисти ол ыдык-чараш черге илереткенивис ол.

Сенек аржаанның онзагай булуңу, ыдык сугнуң үндүр аккан дужунда, хавак кырында, хөлчок чараш дөрт өг ол девискээрни каастап, дыштаныкчыларны сонугады бээр чорду. Ол өглерни дыштаныкчыларга таарыштыр удуур-дыштаныр оруннарлыг, хараачазын-даа, ынааларын-даа угулза-хээ-биле будуп, чараштап кааны онза болду. Ол өглерниң каасталга-дерилгезин бажың-интернаттың кижигүннери демнии-биле дерип, дыштаныкчыларга таарыштыр салган болду. Бөлүк хоочуннарның дыштанып четкен хүнүнүң даартазында солун концертче чалалга микрофон дамчыштыр ыракта майгынарна дыңналы берген. Хайыракан бажың-интернаттың коллективи чалаарга, чыгып чеде берген бис. Чөмненир чер кылдыр серилеп каан тускай стол, сандайларлыг черге солун концертти көрдүвүс. Бажың-интернаттың директору Чойганмаа Сайлык-ооловна Канчыыр-оол, оралакчызы Чочагай Уран-ооловна Шырып, башкызы Вера Диртешовна Аракчаа, Александра Болатовна Ховалыг дээш өскелерни-даа адап, солун концертти белеткеп, дыштаныкчыларга бараалгатканын мактаар

апаар. Тываның улустуң чогаалчызы Кара-Күске Чоодунуң «Таңды-Тыва төлү мен» деп онза чечен сөзүңге бижиттинген (аялгасы Кызылдың 9 дугаар школазының башкызы Байлаңмаа Айдың-оолдун) чараш ыры чаңгыланьрга, көрүкчүлөр адыш часкап уткуп алдылар. Солун чүүл — хой кадарып турган бичии оолчугаш Найыр Хапык-оолду (7 класс) эдериң алгаш, ол концертке кириштирип, баянга янзы-бүрү аялгаларны ойнатканы болду. Мөөрейге киришкеш, бирги черни ап турган Айыс Валентин оглу Түлүш бедик деңнелге шээжи-биле шүлүктү күүсеткени онза болган. Ат-сурагыг чогаалчывыс Сергей Бюрбюнуң бижээни «Хайыраканым» деп чараш ырыны ийи ыраажы: Маргарита Тоглапкан биле Александра Ховалыгның күүсеткенин демниг адыш часкаашкыннары-биле уткудувус. Бот-тывынгыр бо артистер ооң мурнунда база дыштаныкчыларга бараалгааннар болду.

Солун концерт, оюн-тоглаадан аңгыда, ол аржаанда дыштанып келгенерге амданыг аъш-чеми-биле чонну амырадып турар «чемзиг-холдугларны» база маңаа бижи, эки деп демдеглээр апаар. Улуг повар, чөмни амданны-биле белеткеп турар күдер оол — Херел Диң-оолович Ооржак, ооң дузалакчызы Сүт-Хөл

кожууннуң Алдан-Маадырдан Артыш Уйну-оолович Монгуш. Дыштаныкчыларга бүгү сеткили-биле оларның кадыкшылына тааржыр болзун деп сагыш човап, амданныг чөмнерни дерип, үлөп турар аныяк кыс уругну Шораана Олеговна Куулар деп билип алдывыс.

Черле дыштаныкчыларның сеткилин сергедип кээр чүүлдерни демдеглээр бис: хүндүс энергияны хүнден алгаш, даң аткыжеге чедир, хондур, чараш чырыын долгандыр өргүп турар кылдыр таарыштырган болду. Ону көөрге, хоорайның сайгылгаанныг кудумчулары сагындырар, көрүштүг, чараш.

Бо бүгүнү чарашсынып, үнелээн хоочуннар: Иван Максимович Сувандии, Светлана Байыровна Данзын-оол, Светлана Чоодуевна Шулуу-Маадыр, Сүктер Шимет, Алдын-кыс Сюрюновна, Владимир Майдырович Монгал, Валентина Сояновна Алдын-Херел дээш өскелер-даа.

Кадыкшылды, күчү-күштү биске шаңнаар, Тынгарыкчы, кайгамчыктыг ыдык суглуг, Төрээн Тыва чуртувустуң онза чараш булуңу боор — Таан чараш Сенекти бис утпас-даа бис, үнелээр бис.

/ Светлана ШУЛУУ-МААДЫР, хоочун башкы, ТР-ниң өөредилгезиниң алдарлыг ажылдакчызы.

| ЧАГААЛАР АРАЗЫНДАН |

Улуг назылыгларны шайлаткан

Чоокта чаа, октябрь 1-ниң хүнүнде, Баян-Кол сумузунуң чагырга черинден чалалга, Улуг назынныглар хүнү-биле байыр чедиришкени бижики алгаш, суурнуң Культура бажыңына чеде бердим. Ооң улуг залында стол, сандайларны ийи одуруг кылдыр тургускаш, хөй-ле аъш-чөмни столдар кырында делгей салып каан болду. Суурнуң улуг назы-харлыг хоочун чурттакчылары аъштанып-чөмненип шайлаан, хөөрөшкен олурлар.

Улуг назылыглар хүнүнде хоочуннарга байырлыг шайлаашкынны Баян-Кол суурнуң албан-организацияларында ажылдап турар аныяктар, школа биле уруглар садының башкылары, эмнелгениң эмчилери дээш өскелер-даа шупту демнежиپ организастаан болдулар.

Баян-Кол сумунуң чагырга даргазы Хүлер-оол Байкара Улуг назылыглар хүнүнде байырлыг шайлаашкынның аксын ажыдып, сумунуң шупту хоочуннарына хамыктыг

мурнунда быжыг кадыкшылды, узун назы-харлыг болуп, арат чонунуң, ажы-төлүнүң аразына чурттап, оларга өмөк-демек болуп, ажы-төлүнүң уруг-дарыын өстүржүп, төлөптүг кижилер кылдыр кижизедирин күзеди.

Дараазында сөстү тус черниң Төлээлекчилер хуралының даргазы Ролан Балдай-оол ап, хоочуннарга база-ла кадыкшылды, бүгү-ле чүүлдерге экини күзеди.

Улуг назылыглар хүнүнде байырлыг шайлаашкынга оюн-тоглааны, ыр-шоорну, тан-

цы-самны сумунуң чагырга даргазының оралакчызы Чойгана Тоглапкан башкарып эрттирди. Баян-Кол суурнуң ном саңының эргелекчизи Светлана Мааны-Хая кончуг чараш шүлүктөрүни кырган-авайларга болгаш кырган-ачаларга аянныг чараш кылдыр номчуп берди. Наталья Моңгушевна Чаш-оол, ыраажы авашкылар Юлия Сарыг-ооловна биле оглу Моңгун Санданчик олар ырлажып, хоочуннарга аян туттулар.

Хоочуннар база аныяктардан дудак чок ырлап-шоорлап, шүлүктөп, ойнап-хөгөп шаг болганнар. Бодунуң чогааткан шүлүктөрүн Зоя Семеновна Серен-оол номчуду, Татьяна Хунажык кожамыктап-даа турду.

Петр Оюнович Бады-Назын, Орус-оол Кыргысович Сымчаан-оол олар Улуг на-

зылыглар хүнүнде байырлыг шайлаашкынны организастап эрттиргени, черле ынчаш, сумунуң эрге-чагырга черлериниң ажылдакчылары Баян-Кол сумуда улуг назы-харлыг кижилерге дузалаар талазы-биле ажылды кызымаккай чорудуп турарына өөрүп четтиргенин хоочуннарның мурнундан илередип, ол ачы-буянныг ажыл-ишке чедишкыннерни күзөөннер.

Баян-Кол сумунуң чагыргазында болгаш өске-даа организацияларда ажылдап турар кижилер дөгөрези аныяктар. Чагырга даргазы Хүлер-оол Борисович Байкара мээң ортун уруумнуң чаңгыс классчызы чүве. Ынчангаш бо аныяк даргавысты бичии оолак шаандан тура билер мен. Ада-иезин база эки билер мен. Назыда арага ижиң көрбээн хоочуннар-дыр, чон билер. Авазы ам-даа чурттап олурар, ам сезен ажыг харлыг. Хүлер-оол Борисович агроуниверситетти доосту.

Алыс боду арага-даа ишпес, таапкы-даа тыртпас. Баштап турар сумузун элээр чоруктуң девискээри кылып кагды. Эр хей!

Оралакчы чагырыкчывыс Чойгана Эртинеевна Тоглапкан мээң өөм иштиниң өөреникчизи чүве. Эге класска өөренип тургаш-ла, албан башкы боор мен деп башкызынга чугаалап чорааны ол олчаан-на болган. Дээди эртемниг физика-математика башкызы.

Тус черниң Төлээлекчилер хуралының даргазы Ролан Рудикович Балдай-оол күш-ажыл башкызы. Бо аныяк даргаларывыс шупту 30–40 хар үези назы-харлыг аныяктар.

Шупту-ла ажыл-херектерге чедишкыннерни бүгү сумунуң чурттакчы чонунуң мурнундан күзеп каар-дыр мен. Чаңгыс базым-даа аткаарлавайн, чүгле бурунгаар, аныяктар.

/ Петр НАЙЖАП, күш-ажылдың хоочуну.

| АВАРАЛДЫГ АВА |

Чажыт ышкаш узул орук

Тайна Хойлаараковна Хертектиң амыдыралы өрөмелиг кадык дег чаагай болбаан — назынының дургузунда, шынап-ла, көрбээн чүвези чок, көдүрбээн хөнээ чок кижиле болгай. Ады-даа дирик, ол шагнаң улуг назылыг улузунуң Тая деп атты адап чаңчыкканы ындыг турган чадавас. Ынчангаш төрүттүнгениниң дугайында херечилелде, а ооң соонда паспортта ол-ла Тайна деп ат хевээр бижиттине берген. Орус дылда чажытты илередир “тайна” деп сөс база бар. Шынап-ла, Тайна Хертектиң эрткен амыдыралчы оруун чажытка база дөмөйлөп болур, ол дег билдинмес болгаш тывызыксыг.

Тая (чоок төрөлдери шупту ынча дирик) Ак-Довурак хоорайда “Тыва даг-дүгү” комбинатка үр үеде үрө-түңнелдиг ажилдап келген. Школа дооскан комсомолчу уруг Ак-Довурактың 3 дугаар профтехучилищезин дооскаш, В.И. Ленин аттыг даг-дүгү арыглар комбинатка бөдүүн рудадан даг-дүгү арыглар цехке ажилдай берген. Цехте оон өске комсомолчу аныктар хей болгаш чалыы кыстар онаашкан ажилындаа күүседип, ынакшып-даа, ажи-төлүн-даа өстүрүп четтигип турганнар. Тая Салчак (баштайгы фамилия-

зы ол) ажилы дээш эрбенниг сөс черле дыңнап көрбээн. “Чарылбазым чалыы назыны” сагындырар шылгараңгай күш-ажылдың хүндүлел бижиктерин, аныктарның шалыпчы күш-ажылын мактап бижээн саргара берген солун арыннарын ам-даа шыгжап чоруур.

Эрткен чүс чылдың 90 чылдарының нарын үлөрүндөн бээр бо хүннерге чедир сайгарлыкчының чымыштыг берге үүлөзүн эдилеп чоруур. Сайгарлыкчының нүүрү черле белен эвес — кыштың чыккылаа соогунда-даа, чайның изиг-халыынында-даа арат чонун, боттун болгаш өскениң ажи-төлүн бодап, барааннаар дээш, узун орукче айттаныптар.

Ол-даа канчаар, ындыг-ла ыйнаан, а амыдыралдың езулуг-ла шылгалдаларын, кижиктерин кады чурттаан эки Алексей Соктаювич Херте-биле кызымак ажил-ижиле чедип алганнар. Амыдырал дээш кызыл, чүткүлдүг бо өг-бүлө 3 оолду, 1 уругну ниитилелдин төлөптиг хамаатылары кылдыр өстүргөн. Амгы үеде кайызы-даа хүндүлүг дыштанылгада-даа болза, ам-даа ажилдавышаан, ак-довуракчыларга дузазын көргүспүшаан хевээр. Кайызы-даа идеп-кейлиг амыдыралчы туруштуг болгаш Ак-Довурак хоорайның амыдыралына

/ Тайна дун оглу Айдыс-биле.

идепкейлиг киржип чоруурлар. Янзы-бүрү деңнелдин эрге-чагыргазының хей санныг хүндүлел бижиктери, шаңналдары ону бадыткаар.

База бир өөредилге чылы эгелээн-не болгай. А ооң шала бетинде “Өөреникчилерге чиик өртектиг, шынарлыг бараан-сараан эккээри-биле соңгаар ажи-төлүн, барааннаар бодап тур мен. Кайда-даа өртектөр өскөн болгаш, өртээ чиик, шынары эки барааннар-даа ты-вылбастаан үе-дир бо. Моолда өртектөр чиик дээр, ынчалза-даа кызыгаар ындында өртектөр база көзүлдүр-ле аартап келди. Хереглел улгадырга-ла, өртектөр база чайгаар өзүп олурар боор-дур ийин. Бензин өртээ аартаан үеде кандыг-даа бараанның төнчү өртээ аар болур” — деп чугаалап олурду.

“Ойт, барааннаар деп чүн чүвөл аан, угбай. Соңгаарга орукча үптөдип турганың

өөредиг, кичээндириг болбаан ол бе?” — дээримге-даа, тооксаар хире байдал чок болду.

Шынап-ла, ооң амыдыралына мындыг таварылга база турган. Улуг орукча чепсектиг дээрбечилерниң холунга кирип, бараан садып алып дээр акша-хөреңгизин, алдын-мөңгүнүн үптөдип, чорук автобузунуң дугуйларын деже шаштырып, кады чораан эштериниң чези-холазы көстү бээр таварылгага база душкан. Кижиниң езулуг мөзүзү берге үлөрүндө көстүп келирин ол ала кара-биле көргөн. Элээн үе эрткенде, соңгаарның дээрбечилери туттурган, оларның аразында эрге-хоойлу камгалаар органның ажилдакчызы безин бар болган. Федералдыг массалыг информация чепсектери ол дугайында ынчангы үлөрүндө хей катап дамчыткан. “Калчаалыг 90 чылдар” деп адап турарыыс чылдарның эгези ол. Кемерово хоорайга дээрбечилерни судтаан, ооң чорудулгазына когараан тыва коммерсантылар база херечилер кылдыр киржип барган.

Амгы үеде солун-сеткүүл номчуур кижилер барык чок калган, шупту суйбаар-телефоннар туткулап алган, ону чушкаан олурарлар. А Хертектениң өг-бүлөзи ындыг эвес, тыва солуннар уурук-сууруктап хагынып турар-даа болза, чаңгыс тынныг арткан тыва солуну — “Шынны” черле утпас, албан чагыдып алырлар, номчулга культуразы ол хире бедик. “Солунну эгезинден төнчүзүңге чедир номчуваан

шаамда, сеткилим черле оожургавас, суксаан кижиле дег мен” — деп, Тайна Хойлаараковна чугаалаар. Чуртта, республикада болуп турар болушкуннарның дугайында кымны-даа мурнай билип алган болур. Оларны кижиден артык сайгарар. Улус-чоннуң ортузунда ажилдап чоруур кижиле болгаш ындыг чадавас. Харылзаажылга — саарлыкчының кол чепсээ-ле болгай.

Бөгүндө ону дүвүредип чоруур бир айтырыг — бүдүрүлгениң, тус черниң бараан бүдүрүлгезиниң сайзыравайн турары. Аян-чорукчуларның, аңчыларның болгаш балыкчыларның, туристерниң, каш хондур бөйдүс кежиин чыып чоруур кижилерниң орукча ап чоруур стол-сандайы, деспи, далган-өөрлөр дээр чижектиг эдилелдерин чоп кылып болбас боор. Моолдардан дорайтаан эвес. Национал идик-хепти база даараза. Бөгүн кедип чоруурувус тыва тон безин ады тыва дээрден башка моол тон-дур ийин. Шуптузу хереглелдиг барааннар-дыр, сайгартынгыр-даа. Улусчу ус-шеверлер ховартаваанда, оларның ус-шеверин, аргадуржулгазын долу хемчээлдиг ажи-төлүн чугула деп, Тая угбайның чугаазында шынның эскиттери-ле хей.

Бөдүүн тыва херээженниң, авыралдыг аваның чугаазын дыңнап олурар, шак мындыг маадырлыг амыдыралчы кижилер аравыста чорда, чон кылдыр эстип-төнөривис ам-даа элек боор ийин деп бодап башка кирер.

/ Артур ХЕРТЕК.

Чуруктуу
Тайна ХЕРТЕКТИҢ
архивинден алган.

Хилинчектенип чорааш-даа, салбаан...

Кижиле назылап кырааш, эрткен чуртталгазын сактып-бодап, дүжөй бээр. Эрткен чуртталгазы, эш-өөрү, а харын-даа “дуу оранче” чорупканнар безин дүжөттүнер. Чамдыкта келир үеде болушкуннарны безин баш удур дүжөй кааптар.

Бо дүжээн дүжүмгө даянып, өскөн-төрээн черим көктүг-шыктыг Межегейниң “Эртин-Булак” хүрээзинге чонга бараан болуп чораан лама, хелиңнерниң дугайында сактыышкыннарымны бижип көрейин. Мен Седен хелиң Оюннуң уруу болур кырган-ава Майя Седеновна Даргаттыр мен. Шын адымны Мамаа Седеновна Оюн дээр. Ол үеде бак салымга — коргунчуг ханныг репрессияга ада-иём-биле таварышкан мен.

Сүлдүм хелиң Оюнну шажын-чүдүлгө-биле холбашканы дээш 25 чыл иштинде орус чуртунче шөлүпкөн. Ол 1960 чылдарда агарткаш,

чанып келген. Ооң караа көрбес-даа болза, дыка үр чурттаан. Мен ол ачамның акызы — иремни көргөн мен. Өршээ бурган! Салым-дыр, төөгү-дүр ийин.

1942–1943 чылдарда Эртин-Булак өг-хүрээни үрөп, үптээш, өрттөдипкен. Лама-ларны шөлүп, хоругдалче тудуп апарган.

Кара булут диргелип, ханныг репрессия эгелээн. Ачамны болгаш ооң төрөлдериң чоннуң дайзыннары, саттыныкчылары, шивишкыннери деп санай берген болгаш, улус олардан коргар. Ачам дүне када тергелиг айттыг чондан дезип, Кызыл хоорай-же көжүп чоруй барган. Аңаа баргаш, Каменистая кудумчу-зунга өглерден ыракка, багай өвүстү тип алган бис. Өглер чанынга Данчай Оюннуң бажыңы турган. Ол Тываның көскү, ат-алдарлыг күрүне ажилдакчызы.

Хосталган акылары ачамга арга-сүмезин кадып кээп турганнар. Ачам ажилгыркежээ, шевер холдуг кижиле

болгаш, РПС складтарына ажилдай берген. Эрги херим-нерни эде кылган соонда, чон ону ажилдап, садыг-саарылга черлеринге ажилдап турган. “Эки кылган ажил, элөп-чит-пес алдар” деп үлөгер домак кончуг шын.

Чылдар эртип, чуртталга экижип эгелээн. Бис далган, чигир, конфета, пряникти чип, хостуг тынып эгелээн бис. Ол үеде борбак чигирлер дендии амдангыг турганын чон билир боор.

Ачам хилинчек-човулаңны көрүп чорааш-даа, ойт-сигенден эм-дом кылып, аарыг улусту эмнеп, ном-судурун ажи-төлүн, чонга ном-чүп чораан.

1942 чылда ачамны болгаш ооң эш-өөрүн хоп-мегеге киригеш, тудуп хоругдаан. Ол 1947–1948 чылда хосталып келген. Үш-ле чыл хостуг, өөрүшкүлүг чурттап туру-вуста, база катап кара булут диргелип, ачамны ажилдап турган черинден гараж өрттөткен деп буруудаткаш, тудуп апарган. 10 чыл шийт-

кен соонда, буруу чок дээр хосталгаже үндүргөн. Архивтен көөрүмгө, 2 чылды артыкка олурган болду.

Ол үеде шийткен кижилерни ажилдадыр. Ачам Кызылда ИХЯ-ның улуг тудуунга, тууйбу заводунга база ажилдап турган. Эштерим-биле бедик херимниң чарык черинден алгыржыптарывыска, кадарып турган шагдаа боозун дааштаптар чүве.

Ачам хосталып келгеш, мээң чанымга чурттай берген. Ол кезээде кара көстүктөр кедер. Бир-ле катап кара көстүктөр кедер чылдагаанын айтырамын: “Мени хоругдалче апаргаш, сандай азыныга олуртуп алгаш, шын кылган мен деп сөглээрин албадап, лампочканы караанга чоок тудар турган. Элээн болганда, дедир кара-бажыңче апар” — деп чугаалаан. Амгы үеде “Репрессия музейи” — байысап турган чери ол. Ачамның болгаш эш-өөрүнүн, төрөлдериңниң аттары ында бар.

Ачам улуг тынгаш: “Ам канчаар, улустуң чаңгыс оглу хиремде ажи-төлүн, өөм иштин каггаш чоруур үлө-салымым мындыг-дыр. Муңгаралым, өөрүшкүм сөглээр дээримге, дээрим ырак, үнүм четпес. Черже көргөш, сөгүрүүр дээримге, черим кадыг, оозу кончуг” — деп сөөлгү сөзүн чугаалап олурган.

Ачам 1906 чылда Межегейге төрүттүнгөш, 1977 чылда үстүү оранче чорупкан. Эш-өөрү-биле кады Бай-Сөөт интернадындан сөөлгү оруунче үдөп, кезээде кады чоруур ном-судурун база хөөржүдүп каан мен. Улан-Удэден келген чоннуң хүндүлүг ламазы Кенден-Сүрүң, Оюн Лүндүп хелиң өгбөлөр келгеш, ынчаар ажаарын чөпшээрээн.

Сактыышкынымны биживишаан, 82 чылды уткуп, ажи-төлүн, уйнутарымга, арат-чонумга кыска болгаш төөгүлүг чугаамны бараалгаттым.

/ Майя ДАРГАТ (Оюн).
Кызыл хоорай.

/ Шөмбүл Кыргызтын салгалы.

2023 чылдың сентябрь 29. Ак-көк дээрниң аязын, агаар-ның чылыын! Шак мындыг кайгамчык хүнде Мөңгүн-Тайга кожуунуң Каргы сумузуна дыка-ла онзагай, тускай, чараш, көрүштүг, өөрүнчүг болгаш чоргааранчыг болуушкун болган.

Ол чүл дээрге баштайгы тыва альпинист, турист, Мөңгүн-Тайга кожуунуң үндөзилекчизи, зоотехник, колхоз, кожуун, райтоп даргазы чораан күш-ажылдың хоочуну, өгбевис Шөмбүл Сундуй оглу Кыргызтын чырык адынга тураскааткан самбыраның байырлыг ажыдышынынга кириштим.

Бо байырлал үзүндө дээрже көргөш, даап бодап турарымга, ак-көк дээрниң аязы ооң ак-көк, шаңгыр карактарын сагындырды, агаар-бойдустан ол хүн сыг дээр сырын чок, хаг дээр хат чок чылыг болганы – ооң

сагыш-сеткилиниң чылыын, чымчаан херечилээнин сагындырды. Мындыг чончу, шынчы, шыңгы, дузааргак, ажылынга сеткилинден бердинген кижиге, ооң бүгү-ле кылып чораан ажылының түңнелин үндүрүп, сактып чугаалажып турда, агаар-бойдус безин бисти деткип, чаңгыс-даа булут чок дээр көстүп, шуптувусту деткип, «Эр хейлер! Шын-шын!» – деп турганзыг болду.

Хей-ле улуг хоочуннарывыс ооң дугайында сактып чугааладылар. Ол бичии үзүндү чугааларны безин дыңнааш, ону магадап, чоргаарланмаса арга чок. Кандыг ажылдарны кылып чорааныл? Ооң чогуум ук-төөгүзү кым деп кижил? Кандыг балалбас исти артырганыл? Бо бүгүнү кысказы-биле тодаргайлап бижиин кызыдып көрейн.

Ол 1917 чылдың март 30-де Бий-Хем кожуунуң Тарлаг деп черге төрүттүнгөн. Чаш, аныяк

Эки кылган ажыл – элеп читпес алдар!

• Очерк •

үелеринде-ле дыка эрестиг чораан: аът мунар, чадаг чарышка үргүлчү тиилээр, шыдыраалаар, тыва хүрешке ынак, кандыг-даа айбыны чалданыш чок кылып чораан. 1935–1939 чылдарда Даг-Алтайның Ойрот-Тура (Горно-Алтайск) хоорайга зоотехник мергежилди чедип алгаш, партия, Чазактың айтышкыны-биле Тожу, Барыын-Хемчик, Өвүр, Тес-Хем, Мөңгүн-Тайгага ажылдап чораан.

Мөңгүн-Тайгага келген үезинге ам-на бичии доктаптаалыңар. «Мөңгүн-Тайга кожууну сайзырадып, ооң чонунга бараан боор сен!» – деп, обком партия айыткаан. Айтышкынындан эртер харык бар эвес, ону ыяап күүседир дээш, хып дээн аныяк эр Шөмбүл Кыргыз Мөңгүн-Тайга кожуунга келгеш, зоотехниктеп ажылдай берген. Долгандыр чараш чурумалдыг бойдуска-даа, Мугурда Бурушкак уруу Сеңмит деп чараш уругну көрүпкеш-ле, ынакшааш, бо чуртка олчаан артып, колхоз, совхозту тургусчуп, бодунуң улуг үлүг-хуузу кириген. «Малчын» колхозту даргалааш-даа, Мөңгүн-Тайга кожууну удурткаш-даа, райтоп эргелекчилээш-даа, кандыг-даа ажылды кылырда, каш катап хынап алгаш, боду эчизинге чедирер. Ол алыс черле спортчу кижиге болгаш, чадаг базыптар, ооң кылажының дүргени, чоржаң аъттан дүрген деп хоочуннар чугааладылар. Ынчангаш-ла боор, «Челер-Шөмбүл» деп чону ынчаар чаптап адаар чораанын бо ужуражылгадан билип алдывыс.

Кажан ол райтоптуң эргелекчизи тургаш, эмнелге,

школа, уруглар садтарынга хөмүрнү дүжүргөш, оон хуу улустуң бажыңнарын кезипкеш, кымда хөмүр бар, чогуун билип алыр чораан. Хөмүрү бар бир кижиге: «Меңээ хөмүрдөн берип көрүңер» – дээрге, «Сээң сарайыңда хөмүр бар чорду, дуу ол кижиге чок!» – дээш, хөмүрү ылап чок кижиге шынчы дүжүрүп бээр, а чамдык таварылгаларда аарыг-аржык, аскак-дүскөк улустуң хөмүрүн боду-ла сарайынче кирип эжип бээр, ачы-буянныг, дузааргак, кежээ өгбө чораанын дириг херечилер чугаалаарга, магададым. Бо-ла бүгү үлүг-хуузу дээш хей-хей орден-медальдар-биле шаңнаткан, күш-ажылдың хоочуну деп хүндүткелдиг аттың эдилекчизи кижиге болду. Ёзулуг-ла эки кылган ажыл – элеп читпес алдар деп чүүл бо-дур!

106 харлап турда безин бо бүгү уттундурбаан – чон сактып артып калган.

Өгбевистиң спортчу талазын база чырыдып көрээлиңер: Ол Даг-Алтайның эң бедик даа – Белуханың шыпшыныче (4509 м бедик) 1939 чылда 35 өөрү-биле баштайгы үнүүшкүннү кылган. Бо чүүл ооң альпинист болурунга эге базым болган. 1946 чылдың август 14-те Мөңгүн-Тайганың шыпшык бажынга 12 альпинист-биле чедип, кызыл тукту киискиткенер (3976 м бедик).

Амы-хууда амыдырал-чуртталгазынга Шөмбүл Сундуй-овичини хөөредип чугаалаар болза, көрбээни-даа чок, көдүрбээн хөнээ-даа чок, хей-ле ажыг-шүжүг-лүг амыдыралды чурттап эрткени билдинди. Чаяап

төрээн 12 ажы-төлүнүң 4-ү аарыгдан, айыыл-халаптан «дуу оранче» аъттаныпкан. Ынчалза-даа амыдыралдың күштүг согулгарын ада-ие быжыг туруштуу-биле ажып эртип, артып калган 8 ажы-төлүн эртем-билигге чедирип, төрөөн чуртунга, чонунга бараан болур төлөптүг кижилер кылдыр өстүрүп кааннар. Ол 8 ажы-төлүнүң ажы-төлү амгы үеде шупту 100 кижиге ажа бергенин улуг оглу Валерий Кыргысович чугаалап олурду.

Бодум хуумда мындыг чоргааранчыг, үлегер-чижек болган өгбени чүгүл улгады берген турда, көргөним безин меңээ аас-кежик-тир деп иштимде бодап кагдым. Ооң овор-хевири ам-даа мээң карактарымда чуруттунуп артып калган: шилгедек, узун мага-боттук, бедик думчуктук, шаңгыр карактарлыг, сегел салдыг, даянгыш туткан, хүрең костюм кедип алган, кирза сапыктыг, ак-куу кепка бөрттүг кырган-ачай мээң караамга ам база катап чуруттунуп келди. Эки улус каракка илдигип артып каар турганы ол боор.

Самбыраны аскан байырлал соонда кожуунувуска балалбас исти арттырган Сундуй оглу Шөмбүлдү бодап, чоргаарланып, аяс ак-көк дээрже көөрүмге безин, өгбевистиң шаңгыр, ак-көк карактары менче көрүп турар ышкаш болду! Байырлыг, кырган-ачай! Бажыңда аскан тураскаал мөңгө артар! – дээш, дээрже хүлүмзүрүп көргөш, бажыңымче чиик-сергек базыптым.

/ Айлазия СААЯ,

«Мөңгүн-Тайгам аялгасы»
чогаал бөлүүнүң удуртукчузу.
Мугур-Аксы суур.

Башкы — ийи дугаар ава

Октябрь 5-те бүдүн чуртка башкыларның профессионал байырлалын демдеглээн. Башкы дээрге ийи дугаар ава, эртем-билиг айтыкчызы, амыдырал чаяакчызы. Башкы эртеми кандыг-даа эртемнерниң эң-не бажында турар. Ынчангаш бо чырык чер кырында башкы эртеми дег чараш, онза эртем чок деп болур.

Таңды кожуунуң Кочетов суурнуң ортумаг школазынга башкылап чораан, РФ-тиң Улус өөредилгезиниң тергиини, Тыва Республиканың алдарлыг башкызы, күш-ажылдың хоочуну Тегермаа Пиевна Оюннуң дугайында бижикседим.

Тегермаа Пиевна чаңгыс ол-ла школага сан, физика

башкылап 50 ажыг чылдарның иштинде ажылдаан. Ол чылдарның иштинде чоннуң та чеже ажы-төлүн эртем-билигге чедирген башкы. Оларның аразында бир өөреникчизи мен. Башкының сан, физика кичээлин улуг сонугал-биле өөренип турган болгаш, 1977 чылда Кызылдың күрүнениң башкы институтунуң физика-математика салбырынче кирип алгаш, доостум. Амыдырал-чуртталгамга, ажыл-ижимге шын орукту айтып, кижизидип каан башкымга черге чедир мөгөөр мен. Башкымның ачызында 3 эртемни чедип алдым.

Тегермаа Пиевна сургуул чылдарында танцылап-самнап турган болгаш, өөреникчилеринге танцыга сонугалды оттурган.

Башкызының ээлгир, чараш танцылаарын өөреникчилери сактып чоруурлар. Школаның аныяк башкыларынга үлегер-чижээн көргүзүп, оларга дагдыныкчызы болуп, 75 харны ажыг башкылааш, хүндүлүг дыштанылгаже үнгөн.

Ол аныяк-өскенни патриотчу, мөзү-шынар кижизидилгезинге база суурнуң культурулуг сайзыралынга улуг үлүг-хуузу кирип чоруур. Ынчангаш ол суурнуң корум-чурум тудар эвилелиниң кежигүнү. Хоочун 84 харны ажа берген-даа болза, хейниити ажылының идепкейлиг киржикчизи, суурнуң Хоочуннар эвилелиниң даргазы.

Бажыңда мал-маган тудуп, огородунда янзы-бүрү ногааларны тарып, аныяк-өскенге үлегерин көргүзүп чоруур улуг өгбевис. Беш

/ Т.П. Оюн.

ажы-төлүн төлөптүг кижилер кылдыр өстүргөш, эртем-билигге чедирип, өгбө-баштап каан. Улуг оглу Юрий Оюн-оолович хей чылдарның иштинде школага социал башкылап ажылдаан, өөнүң ишти Уран Соскоовна сан башкызы. Уруу Оюмаа Болан-ооловна биле күдээзи

Максим Бижекович Лоозан-маалар – эмчилер. Ортун кызы Чойганмаа Болан-ооловна Сандак база башкы, школага директорлап-даа чораан. Бичии оглу Мерген Кара-оолович Оюн – хуу сайгарлыкчы. Хеймер уруу Урана Кара-ооловна Оюн – ийи дээди эртемниг библиотека ажилдакчызы. Тегермаа Пиевнаның кады төрөөннери салгал дамчаан сан башкылары.

Хоочун башкының шаңналдары хей, башкының эң-не кол шаңналы – Таңды кожуунуң хүндүлүг хамаатызы.

Хүндүлүг башкывыска профессионал байырлалы-биле кадыкшылды, омакшылды, ам-даа көвей чылдар иштинде чонунга, ажы-төлүнге бараан болуп чоруур күзедим.

/ Сергей ОЮН,

«Таңды Уула» чечен чогаал каттыжышкынының кежигүнү.

РЕШЕНИЕ

Хурала представителей муниципального района
Сут-Хольский кожуун Республики Тыва

от 09 октября 2023 г. Суг-Аксы № 13

Об объявлении конкурса на замещение вакантной должности
председателя администрации Сут-Хольского кожууна
Республики Тыва

В соответствии со ст.37 федерального закона «Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации» № 131-ФЗ, ст. 30 Устава муниципального района «Сут-Хольский кожуун Республики Тыва», Хурал представителей Сут-Хольского кожууна РЕШИЛ:

1. Объявить конкурс на замещение вакантной должности председателя администрации Сут-Хольского кожууна Республики Тыва.
2. Назначить дату проведения конкурса на замещение вакантной должности председателя администрации Сут-Хольского кожууна Республики Тыва на 10 ноября 2023 года, в 10 часов Хурал представителей Сут-Хольского кожууна
3. Подача документов участников конкурса начинается со дня опубликования решения о проведении конкурса и заканчивается 30.10.2023 года.
4. Опубликовать данное решение в средствах массовой информации и разместить на официальном сайте администрации Сут-Хольского кожууна.
5. Данное решение вступает в силу после опубликования.

Глава кожууна – председатель Хурала представителей
Сут-Хольского кожууна Республики Тыва А.В. ХЕРТЕК.

ИЗВЕЩЕНИЕ

о проведении конкурса на замещение должности муниципальной службы председателя администрации Сут-Хольского кожууна
10 ноября 2023 года в 10.00 часов будет проводиться конкурс на замещение вакантной должности муниципальной службы председателя администрации Сут-Хольского кожууна по адресу: Республика Тыва, Сут-Хольский кожуун, с. Суг-Аксы, ул. Интернациональная, 16, кабинет 8.

Право на участие в конкурсе имеют граждане Российской Федерации, достигшие возраста 18 лет, владеющие государственным языком Российской Федерации; имеющие высшее образование не ниже уровня специалитета, магистратуры; наличие не менее двух лет стажа муниципальной службы или стажа работы по специальности, направлению подготовки; отсутствие неснятой или непогашенной судимости; обладающие знаниями Конституции Российской Федерации, федерального и республиканского законодательства, Устава муниципального района «Сут-Хольский кожуун Республики Тыва»; отсутствие ограничений, установленных ст. 13 Федерального закона от 2 марта 2007 года № 25-ФЗ «О муниципальной службе в Российской Федерации».

Гражданин, изъявивший желание участвовать в конкурсе, представляет в конкурсную комиссию:

- 1) заявление с просьбой о поступлении на муниципальную службу и замещении должности муниципальной службы;
- 2) собственноручно заполненную и подписанную анкету по форме, установленной уполномоченным Правительством Российской Федерации федеральным органом исполнительной власти;
- 3) паспорт;
- 4) трудовую книжку и (или) сведения о трудовой деятельности, оформленные в установленном законодательством порядке, за исключением случаев, когда трудовой договор (контракт) заключается впервые;
- 5) документ об образовании;
- 6) страховое свидетельство обязательного пенсионного страхования, за исключением случаев, когда трудовой договор (контракт) заключается впервые;
- 7) свидетельство о постановке физического лица на учет в налоговом органе по месту жительства на территории Российской Федерации;
- 8) документы воинского учета – для граждан, пребывающих в запасе, и лиц, подлежащих призыву на военную службу;
- 9) заключение медицинской организации об отсутствии заболевания, препятствующего поступлению на муниципальную службу;
- 10) сведения о доходах за год, предшествующий году поступления на муниципальную службу, об имуществе и обязательствах имущественного характера;
- 11) сведения об адресах сайтов и (или) страниц сайтов в информационно-телекоммуникационной сети "Интернет", на которых гражданин, претендующий на замещение должности муниципальной службы, размещал общедоступную информацию, а также данные, позволяющие его идентифицировать, представителю нанимателя – за три календарных года, предшествующих году поступления на муниципальную службу;
- 12) справку из ИЦ МВД РФ о наличии (отсутствии) судимости и (или) факта уголовного преследования либо прекращения уголовного преследования на имя кандидата;
- 13) иные документы, предусмотренные федеральными законами, указами Президента Российской Федерации и постановлениями Правительства Российской Федерации.

Документы представляются в конкурсную комиссию до 30 октября 2023 года 18.00 часов по адресу: Республика Тыва, Сут-Хольский кожуун, с. Суг-Аксы, ул. Интернациональная, дом 16, кабинет 8.

Справочную информацию о проведении конкурса можно получить по телефону 8(394) 45 21-271, а также по указанному выше адресу.

Порядок проведения конкурса на замещение должности председателя администрации Сут-Хольского кожууна, типовая форма контракта с лицом, назначаемым на должность председателя администрации муниципального образования по контракту размещен на официальном сайте Хурала представителей Сут-Хольского кожууна
<http://hural.sut-hol.ru/>

Байыр чедириишкини

Бистиң ававыс Бадыймаа Сүмбүевна
ТҮЛҮШ бо хуннерде бодунуң юбилейин
демдегеп турар. Тыва Арат Республика-
га хөй ажы-төлдүг араттарның өг-бүлезинге
төрүттүнген. Хенче чажындан эгелеп төрзөн
Чыраа-Бажы совхозунга кассирлеп, бухгалтер-
леп, ажилчын комитет удуртуп келген. Чаңгыс
эвес удаа районнуң көдээ Совет депутадын-
га депшидип келген. Күш-ажылдың хоочуну.
Новосибирскиниң Совет садыг черин дооскан
аныяк специалист Начын-оол Түлүшевич-биле
өг-бүлө тудуп, оолдарын эртем-билигге чеди-
рип каан. Төрүттүнген хүнү-биле ававыска
аас-кежикти, кадыкшылды күзедивис!
/ Оолдарындан.

ВАКАНСИЯ!

ООО Энергострой срочно требуются:

- мастер строительно-монтажных работ
- машинист фронтального погрузчика
- мастер бетонно-смесительного узла и
арматурного цеха
- бригады отделочников
- бригада каменщиков
- зам.главного бухгалтера

☎ 8-913-351-51-40 (звонить в рабочее время)

📍 г.Кызыл, ул.Колхозная 2а

ИНН 1717008397

Реклама 12+

Музыкальная передача на канале "Тыва 24"
ОТ ВСЕЙ ДУШИ (ХӨГЖҮМНҮГ БАЙЫР)17:00 - 19:00 17:00 - 19:00 8:00 - 9:00
ВТОРНИК / ЧЕТВЕРГ / СУББОТА

ПО АДРЕСУ:
г. Кызыл, ул. Красноармейская, д.100, каб. 309
tyvamediagrupp@bk.ru
8(394-22)2-18-10 8-923-267-07-49

Стоимость дополнительного слова: 50 руб.,
фото: 150 руб., песни: 700 руб.

12+

Байыр чедирбишкени

Уран-шевер, кылбас-тут-пас чүвези чок, кызымаккай, холу чөмзиг эживис Лидия Оюновна ДУНДУЙ октябрь 7-де 70 харлаан.

Эштеривис аразындан эң-не эргим, ырлап-самнаар, кожамыктаар ындыг «артист» бисте ховар, холу чөмзиг, чеми чаагай, кежээ эживис. Хөрөктээштер сырып даараар, оон туржук, чонакты-даа онза кылдыр бүдүрүптөр, хөөрөм чок шевер кижиге. Ол каяа-даа чет-

тигип чоруур, карак чивеш аразында каяа, чүү-даа болу бээр, аккыр чараш машина-зын мунуп алгаш, эжин-өөрүн чыып алгаш, эрес-түрлүг келир эживис.

Эргим ынак юбиляр чаңгыс классчы эживис Лидия Оюновнага чалбырааштыг изиг байыр чедирбишаан, улуг-улуг чедишкиннерни күзөдивис!

1971 чылдың доозукчу эштеринден.

СПОРТ

Шеригжилерниң спортчу байырлалы

Сүбедей спорт ордузунга октябрь 6–9 хүннеринде Россияның камгалал сайыдының кубогу дээш найыралчы чурттарның шериг командаларының аразында спортчу хүрешке I делегей чергелиг маргылдаа болган. Маргылдааны РФ-тиң Камгалал яамызының Төп шериг девискээринин, Шеригниң төп спортчу клубунун (ЦСКА) удуртулгалары база Тыва Республиканың Чазааның ТР-ниң Спорт яамызының Спортчу хүрештер эвилелиниң киржилгези-биле, дугуржулга езугаар, бедик деңгелге болуп эрткен.

Маргылдааның кол сорулгазы — шериг спортун сайзырадыры, спортчуларны деткири, аныктар аразында төлөптүг чорукту оттурары, өөрөдери, чурттар аразында найыралды быжыглаары. Маргылдааның кол шаңналы дээш Армения, Белоруссия, Иран, Сирия болгаш Россиядан ниитизи-биле 6 шериг команданың 75 мөгө чуртунун адын камгалаары-биле ачыр-дачыр хүрешкенер.

Октябрь 6-да «Херел» спорт залында элээди оолдар аразында мастер-классты Олимпий оюннарының чемпионнары Джамал Отарсултанов, Давид Чакветадзе база Европаның 3 дакпыр чемпиону Опан Сат хостуг база грек-рим хүрештерге боттарының ынак аргалары база хүрештиң дүрүмнерин бедик көдүрлүүшкүн-биле чоруткан.

Байырлыг ажыдышкын үезинде ШТСК удуртукчузу

Артем Громов РФ-тиң камгалал сайыды, армияның генералы, Россияның маадыры Сергей Шойгунун мурнундан маргылдааның киржикчилеринге бедик спортчу чедишкиннерни күзеп, байырны чедирген.

Бо маргылдаага белеткел бо чылдың февраль айда Тыва Республиканың Баштыңы Владислав Ховалыг биле 41 дугаар Армияның күш-шыдал талазы-биле белеткээр удуртукчузу подполковник Иван Кувырзинниң ужуражылгазының соонда эгелээн.

Маргылдааның кол шииткекчизи Владикавказ хоорайдан келген делегей чергелиг шииткекчи Валерий Гульчеев хүн чуруму-биле таныштырган. Шилилгени чоруткаш, 6 команданы 2 бөлүккө чарган.

Бир дугаар бөлүккө Россия, Белоруссия, Тажикстан кирген. Ийиги бөлүккө Иран, Сирия, Армения. Бир командада-ла 9 мөгө бар. Олар килдер аайы-биле хүрешкен.

I делегей чергелиг маргылдаа 2018–2022 чылдарда Россияның шериг кезектеринин аразында эртип турган. Октябрь 7-ниң хүнүндө 1-ги бөлүккө Россияның командасы удурлангычларын ужуражылга бүрүзүндө сан талазы-биле ашкып, бирги черге үнүп, тулган тирикчи дээш хүрежир эргени алган. 2 дугаар черде Белоруссияның командасы. Өске бөлүккө Иранның командасы шылга-рааш, түңнел хүрешке кирген, 2 дугаарын Арменияның туруштук командасы алган.

Октябрь 8-те 3 дугаар чер дээш

Арменияның командасы баштайгы 2 ужуражылгага Белоруссияның командасына ойнадып тургаш 8 дугаар мөгелерниң шиитпирлиг хүрежинде 4 биле 4 кылдыр деңгешкенер. Сөөлгү шиитпирлиг хүрешке 130 килдиг грек-рим хүрешке Арменияның мөгөзи 2 биле 1 санга тиилээш, оон командасы 3 дугаар черге үнгөн.

Россияның мөгелери Иранның мөгелерин бүзүрелдиги-биле 9 биле 0 кылдыр тиилээш, тулган чемпион атка төлөптүг болганнар. Россияның чыынды командасының кижигүннеринге дараазында мөгелер хамааржыр: 60 килде Сергей Емелин, 57 кг — тыва мөгө Амир Чамзын, 77 кг — Адам Курак, 65 кг — Олимпий оюннарының хүлер медалының эдилекчизи Гаджимурад Рашидов, 87 кг — Рафаэль Юнусов, 74 кг — Анзор Закуев, 97 кг — Никита Мелжников, 125 кг — Заур Коциев, 130 кг — Виталий Щур.

Тиилээн болгаш 2–3 дугаар чер алган командалар Россияның Камгалал яамызының хүндүлел бижиктери, кубоктары болгаш медалдары-биле шаңнатканнар. Тускай шаңналдар-

ны дараазында мөгелер алган: «Эки шииткекчи» — Ирандан Хасан база Россиядан Кеңден Саток, Анатолий Султыков, «Чараш хүреш» — бистиң мөгөвис Амир Чамзын чаалап алган. Армениядан Ализава, Сириядан Валин бедик көдүрлүүшкүннүг үеде алганнар.

Түңнел оюн үезинде Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Владислав Ховалыг кезек шериг удуртукчуларынга эки идепкейлиг ажылы дээш шаңнал-макталды тывыскан. Полковник Артем Громов ШТСК-ның 100 чылдаанынга тураскааткан медалды Владислав Ховалыгга тывыскан.

/ Алексей ЧАМБАЛ-ООЛ.
Чингис СААЯНЫҢ
тырттырган чуруу.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

«Тыва медиатрупп» ПБ
ТР-ниң КАА

Кол редактор
С.Н. МОНГУШ.

Редакцияның болгаш
үндүрүкчүнүн адрези:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
каб. 2, каб. 206

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор — 2-01-35.
Чарлал килдизи — 2-18-10
Солун чыскаакчылары:
А. К. Ооржак, А. Ч. Чамзырын —
2-17-94
Корректор: Ч. Н. Мачык,
А. А. Лагбы — 2-17-94
Харылзаа, информация техно-
логиялары болгаш массалыг
коммуникациялар адырынга
хайгаарал талазы-биле федерал-
дыг албанның Енисей эргелели
«Шын» солунну 18.10.2022 чылда
бүрүткээн.
Бүрүткел дугаары —
ПИ № ТУ 24-01214

Солунну «Тываполиграф» КХН-ге
парлаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика,
Кызыл, Щетинкин болгаш Кравчен-
ко, 1).

Солунда парлаттыг материал-
дарның авторларының бодал-
дары редакцияның туружу-биле
дүүшпейн барып болур. Айыт-
тыг саннары болгаш өске-даа
фактылары, дыңнадылары дээш
авторлар боттары харыылаар.

Чагыдылга индекси:
хуу кижилерге — П6855,
организацияларга — П6860

Солун неделяда ийи катап үнер
(среда, суббота).

Номерни парлаггаже дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефонче долгаар.

Солуннуң сайтызы:
shyn.ru

Электроннуг почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Тираж
2450 кезек

2023 ЧЫЛДА «ШЫН»
СОЛУННУҢ ЧАГЫДЫЛГАЗЫ:
ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР —
1282,9 рубль.

БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 864 рубль.
Тел.: 8(39422)3-39-45, 2-18-10